МУХА МАКАР І ЙОГО ПОМИЛКА

Повість

Муха Макар воював "за віру, царя й отечество", а за більшовиків уже не міг.

— Негодяй з мене став,— виправдувався він перед червоними,— як стривожив у Карпатах нутро, так і досі одним оком не бачу.

Злидні його обсіли, як робітникову руку мозолі, проте за бідного себе не вважав.

— Є в мене хата, а в хаті п'ятеро дітей і кіт на печі. Отак і пишіть до анкети. А інші не мають і цього, ото бідняки, незаможники. Землю від революції получив, а раніше все робив у Каравана за десятий сніп.

Мушина хата ввійшла у землю по самі віконця і вкрилася мохом, але чим міг зарадити господар, коли він і сам був схожий на той мох — такий же сіренький і такий же шорсткий. Жаданою Макаровою мрією був тепер кінь. Маючи його, він думав стати справжнім господарем. Тоді б уже так і писав: "чуть не маломощний середняк".

Але час ішов, поцінного коня не попадалося, а до коня, виходило, треба ще й воза, і Муха з натугою погодився записатися до незаможників.

На той час у сусідньому селі якраз заходжувалися біля колективізації. Муха Макар зацікавився. Довго збирав він усілякі чутки і з кожним днем все більше захоплювався. Вразив його особливо "такий парнишка молодий".

На заводах уже конвейєри, на заводах раціоналізація, на заводах індустрія і всякі такі кроки,— чув Муха, говорив "такий парнишка молодий",— а село плужком, говорить, а село шажком, говорить, та сохою, говорить, плететься у хвості, як шістнадцята рота. Муха Макар цілком погодився з цим,— таки шістнадцята рота, а от парнишка, хоч і молодий, а зразу видно — пролетаріат, говорить: всякими гігантськими кроками вперед, товариші, до соціалізму! Виходить, що треба — .колектив, щоб машина, говорить, і трактор.

І з цим погодився Муха Макар, а "парнишка молодий" іще говорить: межі до біса, коні усуспільніть, зерно — теж до одного засіка. Потім говорить:

— Ви ж і корів можете докупи.

— Як? — перебив його тоді Муха.

— Усуспільнити,— відказав йому "парнишка молодий"; і ще говорить: — Як узяти червоної німецької породи, усім тоді молока, а в першу чергу — старим та малим.

Розхвилювався тоді Муха Макар, аж губи потріскані витер. Молока він давно вже не пив, і діти в нього ростуть на картоплі самій.

І ще говорив "парнишка молодий", тільки не сказав, як бути з тим, у кого "стривожене в Карпатах нутро".

Довго потім Муха Макар не міг добитися ради, аж доки не побалакав з товаришем із району, що приїздив до Сур-ган-Балки на Жовтневі свята восени.

Після цього він думав день, думав ніч, нарешті пішов до сільради й сказав:

— До колективу пишіть: "Макар Муха з жінкою Мариною, хата під соломою, п'ятеро дітей і кіт на печі".

Його записали і доручили бути на Веселому Куті ніби за ініціатора.

— І за оратора?

— І за оратора, і за агітатора.

— А може ж, то забагацько на одного, бо ж я негодяй, ще в Карпатах як стривожив нутро, так і досі одним оком не бачу.

— Письменний? — запитав голова сільради.

— Хоч і неписьменний, а євангелію читаю.

— Дурман розводиш? Краще б газету читав.

—— Дрібно друкують, а от про англичанку вчитав. Говорить їхній міністр: "Комуна совєцькая нам жить не дає, пролетарію всього світу бунтує,— говорить,— війною на них треба йти, а то п'ятирічку,— каже,— за чотири роки як спольнять, біда нам буде!" Чуєте, куди, шкура, гне? Я вже казав: хоч і негодяй я, а на напасника ще б вистачило снаги. Нам організуватися недовго: сухарів у торбу — і здраєм желаем, товаришу командир, куди стрілять?

Муха Макар аж упрів від натуги. Його пожмакане обличчя стало тепер схоже на мокру ганчірку, до якої він прикладав полу зашкарублого кожуха.

Голова сільради скинув оком на його міллю побиту борідку і сказав:

— Правильна позиція. Хочете, до стрілецького гуртка запишу?

Муха Макар, почувши слово "позиція", закліпав очицями, а пола кожуха так і зосталася біля вуха. Побачивши в. руках голови сільради уже й олівець, він і зовсім звомпив:

— Не, не, я ж негодяй. Мо до обозу, ще сюди-туди, та й то щоб в останню чергу!

Голова сільради терпеливо розтлумачив, що то за стрілецький гурток і навіщо він. Муха Макар погодився і вже завзятіше додав:

— Я й позиції не боюся, тільки ото що стривожений я.

Першим, кого Муха Макар вирішив загітувати, був найближчий сусіда Караван, у якого все життя своє він робив за десятий сніп. Перед тим, як вирушати в таку серйозну путь, він вирішив попробувати свій ораторський талант у себе дома. За столом навколо юшки сиділо п'ятеро жовторотих, кошлатих Мушенят, а його дружина, шоста, закривала своєю спиною, як туго набитий мішок, вузеньке віконце. Змахнувши з вусів юшку, Муха Макар зирнув боязко на свою дружину і не без опаски розпочав:

— На заводах уже конвейєри, на заводах раціоналізація.

— А що таке — ціоиалізація? — писнуло мале Макарча.

— Виростеш — дізнаєшся, а ми вже й так доживемо,— і якось одним духом закінчив: — у колгоспі!

Сказавши це слово перший раз у хаті, він непомітно утяг голову в плечі і готовий був до продовження, що вже мало виходити від його завжди опозиційно настроєної дружини. Але вона несподівано відповіла зовсім лагідно:

— Чула і я та й Думаю: жили ми всю жизнь на юшці та петрушці, та невже ж таки, думаю, і діти наші так будуть жити? На біса ж тоді й революцію робили і стільки втра" тили людей?

Макар Муха посмілішав.

— Про колгоспи ніхто не знав, а я от довідався: шість день на рік за десятину відроби і получай у лантух урожай. Дітям молоко, старим молоко.

— А коли будуть давать? — писнуло друге Макарча.

— Тепер уже скоро. Всіх записав.

— Куди? — спитала дружина, не дочувши.

Муха Макар відчув, як коливається долівка під ходою його дружини. СмИи-вість знову покинула його, і він, уже тихше, сказав:

— У колгосп. Уже й за начальника наставили: за ініціатора. .

Схожа на туго набитий мішок, його дружина потрусила під хусткою пальцем і теж сказала:

— На дощ, мабуть, у вусі свербить.— Потім, ніби ці балачки встигли вже їй настогиднути, кинула: — Балакають, балакають, а діла й не видно. А ти, старий песиголовцю, чув та й мовчиш. Так тобі й жалования положать?

Муха Макар тепер уже бачив, що агітація його, безперечно, впливає, значить, за таку роботу потрібно платити, тому він з певністю відказав:

— Авжеж, що положать, хоч і не торгувався, а думаю, що заплатять, а тобі, жінко, що не дитина, то й чотири місяці вольготності, щоб дітей здорових приводила.

Його повнолиця дружина повільно обернулася на своїх прямо обтесаних ногах, подивилася на миршаву, сухоребру Макарову фігуру і мовчки похитала головою.

Макар зніяковів.

— Нутро стривожив. А колись хіба ж такий був?

На цьому він слово своє мусив скінчити, бо господиня,

прибираючи з столу, почала гриміти посудом, а решта ауди-

торії з холодної долівки шмигнула на піч. ,

Підбадьорений першою вдачею, Муха Макар натяг на сухорляві плечі зацяцькований латками кожух, притиснув його поли до живота і, пихкаючи цигаркою, вийшов на вулицю. Сусіда Караван ніби тільки на нього й чекав, бо, навалившись на пліт, одразу ж гукнув:

— Здоров, Макаре! Ти ще своєї молодиці не усуспільнив? А там уже й парубків на неї призначили.

Муха Макар відчув, як стривожене у Карпатах нутро перевернулося. Він затрусив своєю міллю побитою борідкою і':хоч невчасно було, але розсердився навсправжки. Розсердився не стільки за дружину, як за те, що Караван збив його з пантелику, коли він мав говорити про колективізацію.

Його сусіда, видно, помітив це і вже лягідно запитав:

— Ти хотів коня купити, чи що?

Муха Макар труснув головою, що він робив тільки тоді, коли відчував себе зовсім збитим з пантелику, а тому й кинув ще з більшим серцем:

— Купити — не пропити, а гроші в мене де?

— А тобі потрібний кінь?

— До кота пари не хвата.

— Я продаю, ще й поцінно. Не хотілося тільки в чужі руки.— Караван нишком озирнувся і тихше додав:—А то якому-небудь нехристові попадеться, з тих, що святі образи повикидали, та ще в соз1 його поволоче. Так нехай він краще в мене здихає.

Муха Макар шморгнув носиком над побитою міллю борідкою, щільніше притиснув до підведеного живота зацяцькований латками кожух і вирішив, що образитися можна буде й потім, а тепер треба скористатися з нагоди. Він зирнув у змовницьки прищулені Караванові очі, підбив ще раз кожух і, зовсім забувши про свою місію, запитав:

— А скільки?

— Зійдемось. Тільки нехай ця завірюха з колективами вляжеться, а то ще й тебе потягнуть. До церкви підеш? Дзвонять.

Але Мусі тепер було не до бога. Кінь. Живий кінь сам ішов до рук, та ще й буланий. Коли тільки Караван не жартує, так це виходить, що він може бути "чуть не маломощ-ним середняком". "А що ото Караван умову ставить, так колектив же не вовк, у ліс не втече",— подумав він і був зрадів уже, що все так просто виходить, але коли пригадав, що він уже записався до колективу, тоді потрібний став і бог,— тільки Муха Макар згадав цього бога так, як згадують його, обломивши воза у степу. Муха

Макар.і раніше не зовсім ладив з богом. У нього здохла телиця, хоч він аж двічі ліпив свічки перед образом.

— А воно що не свічка, то й гривеник, а де ти їх набереш?

І тут виручив Караван. Муха Макар ще колись городив у нього тип, і все сусіда забував сплатити боржок, а тепер пригадав і виклав аж карбованця.

— Може, востаннє свічку поставиш, бо ніби закривати збираються. Чув?

Муха Макар не тільки чув, а навіть сам за це голосував. Ще й додаток зробили до резолюції: "Закрити церкву, щоб було більше місця для більшовицького движенія, а молитися треба по хатах".

Додаток прийняли, тільки кінець якось вивели мудріше: "а молитися зайве навіть і по хатах".

Караван теж був на зборах і знає про це. Отже, Муха, глянувши на зім'ятий карбованець, потім на ображеного за бога Каравана, переступив з ноги на ногу в мозолястих чоботях і, одвівши вбік своє око, ніяково відказав.

— Дощ, мабуть, буде, щось у вусі свербить.

— А була б ціла релігія,— вже сердився Караван,— так сніг би пішов, — Супроти церкви йдуть. А я такого мнєнія, що церква потрібна мужикам. У хаті в нього смердить, і в сіль-буді не краще, а піде до церкви — ладаном пахне, співають тоненько, і про хазяйство можна спокійно подумати.

Муха Макар помислив про себе, що про хазяйство йому вистачить часу й дома подумати. Інша річ Караванові, що тільки цього року

виконав план до двору на сімсот пудів — він десятипроцентник, а от про те, що тоненько там спіпають, що ладаном пахне, Караван правду сказав. І його моволі почав брати сумнів, чи потрібно було писати отой додаток до резолюції про церкву, особливо тепер, коли в нього має бути кінь. Може, й дійсно йому бракуватиме часу думати про хазяйство. Щоб хоч трохи себе виправдати, він буркнув ніяково:

— Піп у нас дурень, слова за себе не скаже.

—*Не дурень, а мученик. Ти б послухав, що він у неділю казав. Було колись, каже, люди жили по печерах і пили, і їли, як худоба, з одного корита.

— І миски не було? — перебив його Муха.

— Не було, бо не знали віри православної, а потім на-путив їх господь, і вони стали жити по-людському: у кожного своя хата, своя миска, своя ложка. Стали жити нарізно, бо всякий пташок рветься на волю, а це щось знову, каже, починається.

Муха Макар уже засунув кудись карбованця і тепер ніби почував себе вільніше. На останньому слові він не стримався:

— Дурман розводить. Краще б газету читав. Караван насторожився і, лагідно жартуючи, попрощався з Макаром. Навіть руку подав через тин.

— Так коника вважай за свого. Так усім і кажи, а там порахуємося.

Десятий рік уже минув, як надумав Муха Макар придбати коня, і все не міг знайти поцінного, і раптом така несподіванка: може мати буланого, що справляється мало не за трактор.

"Оце так база,— подумав він про себе, простуючи вниз по вулиці.— Тепер уже я справжній господар".

Муха Макар посміхнувся потрісканими губами і підморгнув єдиним своїм оком.

— А хто то гримить по шляху? Муха Макар. Не впізнали? Ініціатор.

Останнє слово, сказане до себе вголос, знову заставило пригадати, що він записався до колгоспу. Муха Макар зупинився. Виходило, що треба було зараз же рішати, як же бути далі, чи йти до колгоспу, чи заходжуватися самому біля господарства? Він усім тоді покаже, хто такий Муха Макар. І знов проказав:

— А хто то гримить по шляху? Не впізнали?.. Ініціатор!

Це слово лізло йому на язик, мов сльоза на око. Він ступив назад, але роздумав і повернув знову вниз.-Не зробивши й двох кроків, він відчув, як його стривожене у Карпатах нутро занило від хвилювання,

Тепер Муха Макар зовсім розгубився. Ставши серед вулиці, він потупцяв на. одному місці і згадав, що йому доручено бути ще й за агітатора. Стривожене у Карпатах нутро розходилося ще дужче, і Макар, вирішивши, що з конем його соціальний стан має змінитися, повернув додому.

У хаті на нього чекала друга несподіванка. Тільки біля самого двору Муха дав раду своїм заплутаним думкам, а тому ще за порогом він крикнув: "Тпру, буланий",— і, вдаючи, що зупинив коня, прочинив двері. Він знав наперед, що зараз обернеться до нього дружина і скаже те ж саме, що й завжди: "Соломи дістав, песиголовцю, бачиш, діти дубіють на печі?" — і приготував для неї вже й відповідь: "Тепер своїм привезу, буланим". Вона здивується і зразу в куток: "Слава тобі, господи",— але на цей раз здивувався сам Муха Макар. Його повнолиця дружина, ніби туго набитий мішок, стояла на лаві і здирала з стін образи. Біля столу стояв голова иевірииків, а з ним комсомолець Васько, який, побачивши

господаря, соромливо відвів очі від червоних хазяйчиних литок. Макар це відразу примітив, і в нього щось вугласте повернулось всередині.

— Об чом дєло, товариші? — запитав він з порога,— Чого ти, жінко, там шукаєш?

Дружина, вся червона від натуги, обернулася й сказала:

— Балакайте тепер з ним, а я вже казала,— на прасун-ка вони здалися: бог тільки тоді нитки сучить, як жінка пряде, а то в нас їх багато, а милувати нікому. Краще б повісив яке-небудь революціонноє движеніє.

Голова невірників обернувся і здивовано запитав:

— Ви, товаришу Мухо, в невірниках состоїте?

— Авжеж.

— І колінкуєте і досі перед цими дощечками?

— Це другий вопрос.

Молодичка все ще світила проти вікон червоними литками, і Макар уже зовсім розсердився:

— Вони їсти не просять.

— Так це ж опіум для народу!

— Може, й опіум, а молитися можна і після більшовицького движенія. Злізай, жінко! * .

— Ви ж самі голосували! — не вгамовувався голова невірників.

— Авжеж, що голосував. Он беріть отого старенького. Один біс, шашіль уже носа сточила. Візьміть ще й Варвару, велику мученицю.

— А ті для чого залишаєте?

— Щоб було до чого лоба перехрестити.

Його повнолиця дружина, що все ще стояла на лаві з стареньким образом у руках, недомислено глянула на свого чоловіка,.що плямкав завислою на губі цигаркою, потім на сторонніх людей і презирливо чмихнула:

— Та ти ж, песиголовцю, учора сам наказував познімати їх.

— А тепер кажу,— відступаючи від своєї дружини, викрикнув Макар, — була б ціла релігія, так сніг би пішов, а то хоч і зима, а на дощ в'южиться.

Голова иевірників і комсомолець Васько перезирнулись, знизали плечима.

— Сам казав, спалити їх...

— Та то ще казала Настя, як удасться. Щоб узимку та в'южилося на дощ — це теж треба розуміти.

Невірники, здвигуючи плечима, пішли з хати, залишивши на столі образи.

— Ми не силуємо,— кинув уже з порога комсомолець Васько.— Дивно тільки, що навіть Караван, і той просив забрати, а невірник захищає релігійний дурман.

Муха Макар, почувши останні слова, зніяковів. Щоб Караван, який тільки що з ним говорив про релігію, та просив забрати образи,— цього він ніяк не міг припустити і. вирішив, що це брехня, що це його тільки під'юджують.

Несподівана історія з образами, а особливо заглядання наі,жінчині литки, вкрай зіпсували йому настрій, і він, замість того щоб порадувати свою господиню новиною, гримнув:

— Довго ще ти будеш стовбичити? Господиня повільно повернула до нього голову.

— Ти чого це, песиголовцю, розходився?

Муха Макар втяг голову в плечі, покрутив своїм єдиним оком і вже тихше сказав:

— Коня Караван продає.

— Бо до созу дурно заберуть,— відказала його дружина, важко зіскакуючи на долівку.— Він теж не дурний. Ану поколи ці образи, то буде хоч піч натопити.

Муха Макар повертів у руках старенькі образи і подумав: "Голосував-то я дійсно, та тільки хто ж його знає, ну ж як там,— він кивнув догори, — та не буде більшовицького движенія, все по-старому. А тепер, коли в нього буде кінь, треба, щоб і в хаті було, як у Каравана".

Зирнувши переполошено в бік дружини, він одставив їх на покуть і промимрив:

— Краще піду дров настягаю, а то сокиру, здається, позичив комусь.

Дружина провела його глузливим поглядом і крикнула:

— Ініціатор. Греблю тільки такими гатити! Ох, здається, візьмусь я за тебе!

Муху Макара ці слова наздогнали в сінях, і він тільки ніяково шморгнув маленьким носиком і скоріше причинив за собою двері.

На току Макар побачив дівчину, Караванову доньку. Вона зайшла, мабуть, з садка і, озираючись полохливо на всі боки, зараз кралася попід повіткою. Побачивши Муху, дівчина зупинилась і на мигах кликала його до себе. Він теж, пройнявшись раптом якоюсь конспірацією, втяг голову в плечі і перейшов тік навшпиньках.

— Що таке? — запитав її пошепки.

— Просили тато,— теж пошепки відказала Караванова донька,— щоб оце постояло у вас, а то ми,— дівчина почервоніла і, одвернувшись убік, закінчила: — збираємося хату мастити.

Макара почала бити пропасниця:

— Що ж воно таке, чи не страшно?

— Та ні.

— Може, проти власті?

— Та ні.

— Тоді краще б до сусіди, він такий, що й крадене переховає.

— Та це образи. Дві ікони.

Муха Макар смикнувся назад, глянув одним своїм оком на те, що було загорнуте в брудну рядюжку, і сердито сплюнув:

— Чорт батька зна що. Хіба це й усі?

— Та ні, дядьку, а ті всі татко пожертвували на невір-ників.

Тепер уже зовсім розсердився Муха і, забувши конспірацію, писнув:

— Постав у куток. Та не бійся, не закаляєш: то ще торішнє. Христос теж у кошарі лежав.

Дівчина, залишивши образи, побігла назад, а Муха Макар ступив під повітку і замислився. Каравана він ставив завжди за приклад навіть своїй дружині, як людину релігійну, що без бога ні до порога,— хоч дружина і перечила йому, що в Каравана божниця домашня, та совість продажна,— але ж тільки годину тому він сам вів бесіду з ним про релігію, і раптом так обійтися з богами, віддати ікони на невірників.

— Він кращі, звичайно, заховав ото в мене,— говорив до себе Муха Макар,— але ж осквернити хоч би й поганенького мученика — гріх однаковий.

Тому Караванового вчинку ніяк не міг зрозуміти Макар, і в нього з'явилася підозра, що Караван, хоч і скидається на дуба, проте, напевно, почав слабувати на голову. Події другого дня зовсім було переконали його в цьому.

Зранку Сурган-Балка заквітчалася прапорами. Серед сірого неба, землі й хат червоний кумач привітно тріпотів на тоненьких дрючках навіть по глухих закутках. Проти сільбуду, над трибуною, теж маяли па

вітрі прапори, а через усю стіну сільради висів лозунг: "Вітаємо культпохід — стимул до суцільної колективізації".

Муха Макар не зміг добитися пуття, з якої нагоди так по-святковому прибралося село, і вирішив сам: "Якась агітація буде".

— Мабуть, мені теж сьогодні доведеться балакати,— сказав він уже до своєї дружини, що навіть долівку у хаті посипала жовтим пісочком.

— Ти б краще других послухав,— відповіла вона йому,— а то від твоїх балачок і розумний стане дурнем.

Муха Макар хотів сказати своїй молодичці, що він остаточно вирішив з конем, але після такої атестації прийшов до висновку, що в жінки волос хоч і довгий, та розум короткий, і тому вирішив, що надалі буде сам вести цю справу. Було тільки незрозуміло для нього, чи може він, названий ініціатором, не вступати до колгоспу. Про це можна було довідатися на зборах, що на них уже загадували виконавці, і тому, пообідавши все тою ж юшкою з картоплі, Муха Макар натяг кожух, притиснув рукавами поли до підведеного живота і вирушив на другий куток, до сільбуду.

Надворі не по-зимньому гуляв вітер. Він кидався з гори на село, надував хмари, задирав пір'я курей і шарудів по вулиці піском. З тої ж самої гори спустився в село поїзд тачанок. Муха Макар їх побачив, коли з них вийшли люди і з оркестром попереду теж попростували до сільбуду. Таку музику він бачив тільки в сибірських гренадерів, що з ними поруч воював у Карпатах "за віру, царя й отечество". Грав справжній духовий оркестр. Муха Макар частіше зашкрьобав мозолястими чобітьми по шкарубкій землі і. плутаючись у довгих полах кожуха, прибіг до сільбуду, коли вже від трибуни усі валом посунули в клуб.

Зопрівши від натуги, він протиснувся нарешті всередину, але що творилося на сцені, біля якої гриміла вже музика, він, як не витягав шию, побачити нічого не міг; спереду стояла глуха стіна широких спин. Муха навіть навшпиньках ледве діставав до пліч. З трудом розбирав він і слова голови сільради. Почув уже від других: "Письменників до президії",— і ляскання долонь змішалося з музикою. Потім хтось його штовхнув під бік і сказав голосно:

— Ось він, Муха Макар!

У нього тьохнуло всередині, і він відчув, як занило стривожене у Карпатах нутро. Що саме трапилося, Муха не уяснив ще собі, але його власне прізвище було сказане на всю залу так голосно, як колись вичитували тільки куркулів та експертників, коли доводили їм до двору план. Знову знявся ляск долонь, і знову хтось штовхнув його в бік.

— Лізь! До президії кличуть!

Біля самої сцени він наткнувся на Каравана; той придержав його за рукав і шепнув на вухо:

— Ти не чув, чи Босявка записався до созу?

— А то що?

— Сватається до буланого.

І, ніби тільки він прикурив цигарку, спокійно відвернувся від Макара.

На маленькій забрудненій сцені, де під стінкою висіла розписана білими смугами синя таша, Муха Макар забився у самий куток. Перший раз він бачив з підмостків таку силу голів. Від густого спертого повітря і без того маленькі лампочки ледве дихали, і тому нікого не можна було упізнати. Не голови, а ніби дині на баштані. Проте він відчув на собі

чийсь погляд і, зирнувши вниз запорошеним оком, зустрівся з парою допитливих і важких Караванових очей. У кутку стояло ще душ вісім десятипро-центників. Муха Макар зніяковів, бо відчував себе зовсім не винним у тім, що за оратора і ініціатора викликали до столу його, і малописьменного, і на зріст дрібного, і, правду кажучи, бідного, а не Каравана, що міг би всіх тут покрити своєю сумою..

— Що ж,, як минулася ваша власть,— мало не вголос сказав він, одводячи око до столу.— Я ж тут при чім? А про коня як умовилися, так і буде, аби ти додержав слова.

Доки він був зайнятий своїми думками, секретар рай-парткому встиг уже зробити більшу частину доповіді. Муха спіймав тільки останнє:

— На сьогоднішній день по Сурган-Балці записалося до колгоспу вже шістдесят три проценти населення. Ми певні, незабаром їх буде і всі сто, за винятком, звичайно, найлютіших і найхитріших ворогів революції — куркуяів. Товариші, бували різні революції на світі, але подібної до тої, що шіраз творите ви, ще не знає світова історія; і глуха колись, затуркана Сурган-Балка стає предметом подиву наймудрі-ших соціал-зрадників і предметом захоплення робітників і селян від Нью-Йорка до Яви. На порозі нової доби я вітаю Сурган-Балку в ім'я культпоходу, що в ньому взяли участь виїзна редакція газети "Червона зірка", загін Червоного Хреста, представники РСІ 2, юристи, агрономи, книгоноші, кіно і, нарешті, наші пролетарські письменники, що не тільки словом, а і ділом хочуть допомагати колективізації.

Покладені рядками голови селян засовалися, закивали і шепотом, і ляском укрили останні слова.

Муха Макар тільки тепер збагнув, на яке урочисте свято він потрапив. Кінці зашкарублих його пальців, що роз-чепіркою лежали на колінах, задріботіли разом з рештками зубів.

— Хай живе суцільна колективізація Сурган-Балки і її проводир — Комуністична партія! — нарешті викрикнув секретар райпарткому.

Гучно гримнула музика, загриміли стільці, в ря^ покладені червоні обличчя разом підвищилися. Муха Макар теж підвівся і, захоплений такою до ладу пригнаною промовою секретаря, не помітив, як покладені в ряд червоні обличчя знову знизилися, а біля червоного столика з боку сцени уже стояв Бугрій з далекого селища і говорив:

— Доки жив я лобурякою, і чути не доводилося мені, що то воно за культура така. Та й часу не було. Почув я тільки в нашій комуні "Червона нива". А тепер не тільки чую, а й бачу ось гостей!

Він повернувся до президії і якось несміливо, підвівши догори руку, закінчив:

— Хай живе наше письменство, і нехай наша культура живе!

Заздрощі розібрали Муху, і він у звуках "Інтернаціона-ла", навіть забувши-спитати дозволу, смикнувся до столика і вже за спиною почув:

— Слово має товариш Муха.

— Товариші! — Він витяг шию, набрав повітря і крикнув уже з пищиком у голосі: — Товариші, я теж мушу сказати, що до колективу, конешно, треба всім приставати, потому як буржуї говорять: "Треба йти на них війною, бо як тільки Совєцька власть п'ятирічку за чотири роки спол-ннть,— біда нам буде!"

Ляск у долоні, зірвавшись з-за столу, вкрив залу, а Муха Макар переможно зирнув униз і знову зустрівся з важким і тривожним поглядом Караванових очей. Поруч нього стояв Босявка і щось шепотів тому на вухо. У Мухи все сплуталося в голові. Він забув навіть, на чому

зупинився, і, ще дужче витягнувши тоненьку шию, уже закричав так, ніби під ним тріснула крига на ставку.

— Тільки ж, товариші, і про себе скажу, був і я бідняк з пролетарським уклоном, але тепер, коли маю коня, Совєцька власть должна мені снисхожденіє зробить і дати самому похазяйнувати хоч рік.

— Правильно,— крізь зуби пустив Караван.

— Що ти верзеш? — залементували інші.— Дудка ти куркульська.

— Правильно каже,— зноау буркнув хтось .біля Каравана.— Нехай голота йде до колгоспів.

В рядки покладені червоні обличчя миготіли, гуркотіли і кричали так, що Макар не міг нічого зрозуміти. Він ніколи не сподівався, щоб його промова могла зняти такий лемент. Підбадьорений голосом з кутка, де стояв Караван, він не крикнув, а вже писнув:

— Всякий пташок хочеть на волю!

Голова сільради ніяково поглядав на президію і уперто бив дзвоником по столу, а в залі все ще гуркотіли:

— Геть його до біса! Підголосок!

— Ах ти, старий песиголовцю,^ почув Макар нарешті знайомий голос своєї дружини,—що ж то ти верзеш? Зви-няйте за вираженіє слова — бреше він, і коня в нього ніякого немає. Не слухайте. Буде воно так, як я кажу. В комуну пишіть!

— Хоч би в соз, і то добре,— перекричав її старенький дідок.

— В комуну! На біса соз! — погрозливо вже кричала вона.— Щоб потім знов бамаги ламать!

Муха Макар уже був відступив назад, але, згадавши Караванові слова, він знову смикнувся до столика і затряс кулаком:

— Як я не дєйствітельний уже, так ти хочеш, щоб тебе усуспільнили, парубків призначили!

Голова сільради, одбивши держачок од дзвоника, стукав уже кулаком і кричав:

— Товаришу Мухо! Громадянине Мухо! — аж доки той не гукнув:

— Я вже скінчив. Хай живе комуністическоє движеніє! . Один трубач рявкнув у трубу і, не підтриманий рештою,

розгублено замовк.

Ще більший лемент зчинився, коли слова попросив Караван. Доки розкладені в рядки голови викрикували на різні голоси "куркуль", "десятипроцентник", "не давайте", "дайте", він, держачи в руках клапоть паперу, виліз уже до столика і розмірено й покірно почав говорити:

— Ви мене знаєте.

— Як облупленого,— вставила бабуня, закутана в хустку з вушками на голові.

— Сумою я не багатий, денежного капіталу не маю, Совєцькую власть уважав і образи на погореніє невірникам пожертвував.

"Та не всі",— подумав Муха Макар.

— Чужим трудом не любив користатися.

"А все більше з'десятого снопа",— хотів уставити Муха, але зараз він увесь тіпався від хвилювання і бажав лише одного — щоб Караван скоріше підтримав його пропозицію,— і тому мовчки слухав, як той розмірно й покірно вів далі:

— А тепер я такого мнєнія, щоб усе моє господарство на комуну одписать, аби тільки вона дала мені обезпеченіє. А з таких, як Муха Макар, комуна хліба не їстиме, хоч би ми й прийняли його. Оце й заявка моя, щоб вписали мене до созу.— І подав білого папірця до президії.

Муха Макар, як крильцями, тріпонув своїми полами, бринькнув пальцями по вусі і очманіло втупився єдиним своїм оком у Каравана. Але той, не озираючись, розмірно й покірно сходив уже з помосту під справжній рев, що зчинився у залі.

Муха Макар не міг зрозуміти, що сталося. Він тільки відчував, як стривожене в Карпатах його нутро нестерпуче занило, і все, що говорилося й творилося потім, доходило вже до нього, як крізь глуху стіну. Очунявся він трохи, коли почув знову знайоме слово "муха", його повторювала старенька бабуся, зав'язана теплою хусткою з вушками на голові:

— Аж тіпається у мене все всередині,— говорила вона крізь ядуху.— Бамагу Караван подає. До комуни його прийміть. Шкуру овечу надів. Та в тебе ж вовчий хвіст усе життя буде видно позаду! — Вушка на теплій хустці стрибали в неї над головою, як у зайчика.

Нарешті вона взялась у боки і, обернувшись у куток, де стояв Караван, погрозливо закричала:

— Ух, ти ж, лобуряка, скільки на тебе поту пролито, а тепер ще й "обезпеченіє"! Та спасибі скажи, коли тебе живого випустять. У потилицю його, товариші! Бачите, як обплутав Макарця? Як павук муху: що той на нього все життя робив, так він тепер кака, а я гарний, бо денежний капітал маю. Брешеш, не вдасться обдурити! Макар хоч і дурний, та не вашої павучої породи. Розірвемо-таки ваше павутиння і звільнимо мух від павуків!

Знову голосно ревли труби, знову підвищувались і знижувались рядками розкладені червоні обличчя, потім вони заскакали і безладно покотилися до дверей. Викотився разом з ними під темне небо і Муха Макар.

Сірими плямами натовп, на різні голоси обзиваючись, мов у весільному поїзді, повернув за ріг і попростував у поле на пагорок, де, вискочивши із села, в струнких тополях стояла церковка. Вітер налітав з гори на село, крутив хмарами, одривав поли у кожухів і стирав із уст слова. Муха Макар спотикався разом з іншими. Єдине його око запливло від вітру сльозою, і він ще ніколи не відчував себе таким дрібненьким, немощним і скривдженим. Його брала обида на Каравана, що наперед, видно, знав усе і пішов на такий глум, а разом повів, мов Христа на Голгофу З, і його, що все життя працював за десятий сніп.

— Не скорився він, бреше,— гомонів до себе Макар.— Знає він щось, знає. Заступника жде.

Крізь тупіт і гомін Муха почув попереду бубоніння і впізнав розмірений і тепер потайний Караванів голос:

— Ще й на кутні будуть сміятись.

Лише зараз Муха Макар уторопав, що він разом із іншими простує на майдан до церкви, куди простували члени щойно закладеного колгоспу.

Біля церковної брами стояв агроуповноважений з колишніх Караванових наймитів і голосно вигукував:

— Товариші, розпочнемо нове життя в новому клубі. Піп все одно утік, а чого вона пустуватиме. Хто ще не заг писався — ідіть у колишню церкву, там закінчимо списки і там же обсудимо план.

Тихо закапав холодний і пронизливий дощ.

Муха Макар безпорадно озирнувся.

Оркестр переможно гримів уже в ограді церкви, і останні постаті зникали за її брамою.

Муха Макар зупинився на майдані і закліпав запорошеним оком. Пронизливий вітер з дощем проймав його наскрізь латками викладений кожух і заставляв дрижати, мов задубілого пса на снігу, але ще більше Муха дрижав уже від тої обиди> що вчинив йому Караван, на якого він працював усе своє життя. Погляд його єдиного ока, що він ним проводив Караванів гурт, пройнявся тепер уже лютою ненавистю.

Через майдан човпала вся закутана в хустку бабуся з вушками на голові. Побачила Муху Макара і сердечно сказала:

— Думаєш, синку? Думай,— пристукнула костуром і пошкрябала до брами, звідки гримів духовий оркестр.

Муха Макар глянув на урочисто освітлені вікна колишньої церкви і відчув, як лоскітливий сором, зашарудів у нього по мокрому обличчю. Він пошкріб міллю побиту борідку, труснув головою, притиснув поли кожуха до підведеного живота і винуватою ходою повернув до брами, за якою гримів оркестр.

II

Хоча й старанно Муха Макар виконував свої обов'язки, а в шкоду все-таки вскочив.

Всю дорогу від Караванового поля до колгоспу "Ясні зорі" він марно шукав слів, щоб виправдатися перед правлінням. Власне, що вони з трактористом наробили, він ще собі не уяснив, і тому забіг додому, щоб порадитися з своєю дружиною.

— Мабуть, зовсім ухекали!

Повнолиця його дружина, з обличчя якої не сходила і глузлива усмішка, співчутливо похитала головою і щиро побажала:

— Краще б він поодбивав оті печінки тобі, а не сердешній машині.

Запорошений Муха Макар, у надрубаних халявах схожий на сухий корінець, намагався виправдатися:

— Хіба його одним оком додивишся?

— Тобі б і двоє не допомогло.

— У тракториста було їх аж четверо, а й то не хватило созренія, бо ж це ідол якийсь, а не трактор: пре, як неначе йому стручкуватим перцем підмазали. Ну, я-то такий, що зразу соображаю.

— Видно пана по халявах.

— Я зразу побачив, що в темноті нічого не видно, отут і треба б було трактористові встати й провести трактора в руках, так хіба ж він послухає, хоч мене й наставлено за начальника.

— Тебе?

— Авжеж.

Під час оранки на зяб перший сурганський колектив "Ясні зорі" розподілив роботу на дві бригади. Муха Макар добре знав колишнє Караванове поле, на якому все життя свое працював за десятий сніп, тому його й призначили до другої бригади, що їхала на цей лан.

— За начальника, чи як? — запитав він, вилазячи на трактор, з червоним прапором.

— Межі покажеш,— наказував йому голова колгоспу, ставлячи в табелі хрестик проти його прізвища.

— Значить, як межівник ніби?

— Та покажи трактористові, де левада була, там здається, пеньки зосталися. Потім табір будеш стерегти.

— І все?

— Про змагання з першою бригадою не забувайте.

Муха Макар зручніше вмостився на тракторі, хазяйновито окинув єдиним своїм оком довгу валку з людьми, з плугами, з водою та з паливом і ліктем штовхнув тракториста:

— Торкай.

Трактор "Інтер" розсунув туге коло колгоспників, що на різні лади сипали дотепами, і вийшов у поле.

Розкидані наділи членів артілі були зведені разом з колишнім Карабановим ланом в одне поле. Зараз мали підняти під ранні ярові сто

гектарів. П'ятдесят приділили зорати тракторові і стільки ж припадало на кінську колону із шести плугів. Працювати мали на дві зміни, щоб скінчити оранку за шість днів.

Ватаг кінської колони до тракторів ставився з повагою, але перед орачами непомітно для трактористів, коли чвиркав, то тільки в бік "Інтера", і тут же загадково говорив:?

— А може, хто й за п'ять справиться.

Симпатії Мухи Макара двоїлися: в кінській колоні був буланий, що мало не перейшов до нього від Каравана, але після маршу через усе село на приступці "Інтера" він уже кричав на вухо "парнишці молодому".

— Кінь — не трактор: слово без всякого тобі обйома. На полі, що одним рогом западало до левади, саме по

середині межі влаштували табір. Доки орачі риштували плуги, а трактористи заправляли мотор, Муха Макар обійшов з старшим лановим межі, позначив їх червоними прапорцями;, з ватагом орачів виміряв смуги для кожного плуга і повернувся до табору, коли вже все було готове до оранки. Лановий урочисто зняв шапку, те саме зробив і Муха Макар і, не давши лановому розтулити рота, сказав:

— Рушайте, а балакати по роботі будемо. Лановий надів шапку.

— Правда, Макаре, рушайте.

Муха загонисто заніс до лоба три пальці:

— Хай вам..— але враз спохватився і вже ляснув долонею.— Забув, а й говорив же "парнишка молодий".

Зриваючись.на кашель, загув мотор і рушив ув один бік, а шість пар коней запряли вухами і поспішно смикнули шість плугів у другий.

— Про змагання з першою бригадою не забувайте! — додав ще на дорогу Макар, але причіпки уже деренчали сильніше за його пискляві вигуки.

"Інтер" вів за собою двокорпусний плуг Сакка і вже вивертав на сонце масні, одгодовані скиби чорної землі. Муха Макар подріботів за плугом.

— А чого ти, парнишка, не від межі починаєш? Тракторист, не озираючись, кинув назад:

— А на заправку до тебе на ялових ходитиму?

Муха Макар зупинився, ласкаво глянув єдиним своїм оком у спину трактористові, потім знову в борозну й весело підморгнув до левади:

— Раціоналізація! — і на цьому осікся. Усмішка з обличчя перебігла в його міллю побиту борідку, потім воно просто перекривилося: на межі, спершись на палицю, в насунутім на очі картузі стояв Караван. Перед Карабановими очима трактор уперто сунув до межі його поля. Важким поглядом Караван стежив за кожним вершком, як за ножем, приставленим до горла. Трактор накотився на межник, і два лемеші перерізали зелений застарілий рубець, Караван, немов од рани, одвів свої очі й зупинив їх на Мусі. Муха Макар пам'ятав, що вчинив над ним Караван, коли виступив узимку на зборах, і тепер мав усі підстави дорізати його, на цій межі, але від важкого Карабанового погляду йому зробилося ніяково, і він, щоб не зустрічатися очима, хазяйновито нахилився над стернею, налапав очима маленький черепок і ще хазяйновитіше, щоб ненароком не попав на леміш, пошукав місця, куди його закинути. Шукав він навмисне довго, але Караван все ще не зводив з нього очей. Він тільки переставив палицю, від чого та помітно,

підвищилась. Муха Макар здивувався: що б там могло бути на рівному обніжку, щоб на ньому можна було спертись, і пригадав, що там, у бур'яні,, одвіку лежав важкий камінь, на якому він не раз ламав собі косу. Друге таке місце було на Бабачці, де ще колись давно викорчувано леваду.

— Чуть не забув,— зрадів він з цієї нагоди і, зітхнувши з полегшенням, немов скинув з плечей муляві Караванові очі, підтюпцем, щоб відзначити це місце прапорцем, потрусив до Бабачки. За ним шкутильгав сухоребрий пес Дрючок, що приблудився до табору. Уже одбігши в поле,

Муха Макар аж тепер набрався хороброст і.— Я б тобі знаєш що сказав, Караване,— заговорив він до древка, що стискував у руках,— знаєш, що б сказав — я на тебе все життя своє працював, чудувати став, щоб хоч таким.люди помічали, що я теж чоловік, а серця ні на кого не мав. А тепер прийшов і на нашу вулицю празник: Совецька власть розкусила-таки вас' В тебе, Караване, забрали тільки те, що ми тобі своїми горбами нажили, а. ти вже й спідлоба на нас. Дивись, дивись; тільки тепер не залякаєш, бо Муха вже не боїться тебе.

Караван все ще стояв біля каменя і спирався на палицю.

Назад до табору Муха Макар повернувся вже другим межником. І до самого ранку відчував себе, як на святі. В таборі серед гарб на стерні вилискували стягнуті кільцями залізні бочки з гасом, поруч стояли бляшані жбани з сивим олеонафтом і з бензином. Під сонцем висів терпкий припах. Тут же, поки що в безладді, лежали лійки, цеберки, лопати, брезенти й ліхтарі. За всім цим мав доглядати Муха Макар, і він від справжнього задоволення сів на бочку з гасом, дістав кисет і почав крутити цигарку. Коли вже в руках були сірники, він скоса зирнув на сіно, що наїжачилось із гарби. Звідти хтось попередливо протяг:

— Макаре! 1

— Та я вже й сам метикую,— і, щоб остаточно виправдатися, враз крикнув: — Гей, сороки білобокі, ви що ж, судьби своєї не собразуете, чи що?

Куховарки, що розкладали за табором вогнище,, наставили до нього вуха.

— Ви, кажу, пожар хочете зчинити? Геть мені на п'ятдесят сажень, як во внутренній службі сказано.

СаМ'ВІн теж одійшов далеко вбік і там спалив свою цигарку. Після цього він з почуттям гордощів заходився біля дорученого йому майна, і табір до ранку преобразився. Муха Макар встиг уже до ладу поставити гарби, на віддалі спорудив з брезенту ятку для палива й мастила, таку ж ятку спорудив для кухні; і табір уже виглядав маленьким ярмарком, в якому вешталося стільки людей, як це буває на підторжі. Сновигаючи між . ними, Муха Макар після снідання помітив сигнали з трактора. Тракторист червоним прапорцем просив принести води для радіатора. Муха Макар схопив лійку і дві цеберки води і хутко помандрував на край поля. Біля кінської колони його зупинив орач.

— Куди несеш, до карасиики?

Муха Макар за слово "карасинка" образився і нічого не' відповів.

— Може б, трохи дав води буланому?

В парі з сірим стояв той самий буланий, що в Каравана справлявся мало не за трактор, і простягав до відер рожеві ніздрі. Муха Макар завагався, простяг руку до буланого, але позирнув і на трактор: звідти вимагали води. Він поміркував губою і вже рішуче схопився за відра.

— Коняку всякий зуміє напоїти, а трактор — треба вміти,— і знову потяг по ріллі важкі відра, що нагинали його до самої землі.

Назад повертаючись з порожніми відрами, Муха Макар на ріллі здибав дідка. Весь сивий, з бронзовою лисиною, дідок у білих штанях, спираючись на костур, босими ногами ходив по глибоко зораній ріллі і заклопотано й пильно придивлявся старечими очима до чубатих скибок. З натугою він зважувався на костур, розгинав свою спину і стривожено оглядався з-під руки довкола. Колишні дрібненькі селянські клаптики землі були вряд укриті розгонистими борознами, і будь-які ознаки меж зникли під ними. Дідок у білих штанях знову нагинався, шкріб у жмені землю, підносив до очей, довго вдивлявся в чорний порох, дув проваленим ротом на долоню і заперечливо хитав головою. Він перейшов у друге місце, знову нагнувся, иашкріб у жменю землі і знову заперечливо похитав головою. З кожним кроком,його тривога зростала. Губи не переставали щось шепотіти. Муха Макар наблизився. Це був дід Майка.

— Загубили щось, папашо, чого шукаєте? Дід Майка звів на нього в сивих віях очі.

— Загубили, кажу?

— Убили, синку, убили.

Дід Майка був глухий і доживав свої дні у сина, що вступив^до артілі "Ясні зорі".

— Кого вбили, діду?

— Земельку, сину. "Моя дідівщина, а син у артіль її, а син під трактор її. Де вона, моя земелька, покажи мені, синку, я.хоч попрощаюсь та й ляжу під ваш трактор.

— Штраф заплатите, діду, за нарушеніє тишини.

— Заплачу, синку, заплачу, де вона?

— Ось вона, діду,— і він обвів цеберками навкруги.— Вся тепер наша, скільки оком не зглянеш, діду.

Дід Майка опустився на коліна і припав до грудки. Він обіймав її руками, тулив до неї висохлі груди, цілував посинілими губами пружний овал скиби ї щось лебедів до неї, як до єдиної дитини, що навіки прощалася з старим батьком. У Мухи Макара посмішка збігла з виду, і він,' кліпаючи єдиним своїм оком, одвернувся, ніби од вітру. До них сунув чорним танком трактор. Дідок в білих штанях все ще лежав на ріллі, а над ним хистко миготіла сонячна пряжа. Муха Макар нахилився і обережно допоміг йому встати.

— Ходімо вже, діду,— і в голосі забриніла струна, співзвучна до струн степового вітру, що над високими могила-мидоспівував свою пісню.— Ходімо.

— Зненавиділа мене землиця: не прийняла раніше. А я її руками...

— Зігнула вона нас, діду, ця землиця, в дугу зігнула, а ви ще й цілуєте її, сльозою кропите. Радіти треба, що передня жизнь не така вже буде: тепер буйвол оцей гнутиме над нею спину, а не ми! Ходімо.

Позаду них, порючи пирій, громохко просунувся трактор. Дідок хистко зважився на костур. Він став зовсім безвольний. Старечі губи ще шамотіли якісь слова, але сльози ніби вже зменшили той тягар, що зігнув його в дугу, і він слухняно подибав за Мухою.

На межі Муха Макар попрощався з дідом Майкою, зворушений, повернувся, щоб іти до табору, і на тому самому, місці, де й учора, побачив Каравана. Він стояв, спираючись на камінь палицею, і важким поглядом з-під насунутого .на очі картуза дивився просто на нього. Муха Макар на цей раз не зупинився, як учора; він хоч і відчув, як Караванів важкий погляд ніби грузом ліг йому на плечі, проте хутко попростував до табору і, коли зайшов за брезент, сів у самий куток зверху на залізну

бочку і, ніби когось очікуючи, пошукав очима про всякий випадок чого-небудь замашного.

Наступив п'ятий день. Спокійне до того руде поле, мов море восени, вкрилося чорними хвилями. Трактор ходив уже попід самими межами, а коні все ближче сходилися із своїми сусідами. Зранку приїздив голова колгоспу і заявив, що перша бригада, мабуть, закінчить оранку сьогодні. Муха Макар ще вночі ходив з трактористом на його дільницю, виміряв ногами незорані паси й говорив:

— Ніби як в акурат. Тепер на тебе, парнишка, вся надія.

Тракторист теж прикидав в умі, і, на його думку, виходило, що "трішки, а мабуть, не встигне".

— Якби не їздити на заправку до табору.

Муха Макар пошкріб свою міллю побиту борідку, яка від пороху знову обернулась у чорну, потім по-змовницьки підморгнув і таємниче прошепотів:

— Цить, я таке слово знаю. Чув, як взимку говорив такий "парнишка молодий": "На заводах конвейєри, на заводах раціоналізація". Чув? Так цить!

У кінській колоні теж шепталися поміж себе і підраховували залишки:

—в Тридцять на вісімдесят і ще умножити на шість і розділити напополам,— бубонів їхній .ватаг.— У тебе, Грицю, найбільше зостається.

— А що ж ви мені дали якусь пирхалку, а не коняку,— чути, огризався басом Гриша.— Ну, завтра я не так їй накрутка хвоста.—

Потім той же бас говорив уже десь за гарбою: — Шамай, круглая сирітка, шамай.

У "круглої сирітки" на зубах, чути, хрумчав овес.

— А карасинка, здається, чадить уже,— бубонів знову ватаг.— Кочегар казав — півдня вираю: на шостий, каже, до обід скінчу.

Орачі притишено зареготали, так ніби вони грали в жмурки і жмурився тракторист, якого вони зневажливо називали "кочегар".

Старший лановий спав разом з ними на гарбі і разом з ними сміявся..

Муха Макар кожного разу, коли чув слово "карасинка" або "кочегар", згадував, що в ятці розвелося багацько бліх, і немилосердно шкріб собі боки.

Вдосвіта,, ще до схід сонця, він зірвався на ноги, підсмикав штани і тихо, крадькома продерся до трактористів, що спали під брезентом.

— Хлопці, хлопці, вйо!

Потім хитро позирнув на гарби, де спали орачі, але в таборі їх залишилося уже мало. Він вибіг за гарби і скоріше почув, ніж побачив у сірій імлі, як орачі погейкували на своїх плугах.

— Та не їдять його мухи,— ображено ляпнув він по штанях і ще більше напосів на трактористів:

— Дітки, дітки, рушайте в добру годину!

Разом із сонцем вийшов з табору і трактор. Муха Макар, мов за школярем ранець, поніс за ним дві цеберки сизого гасу. У хвості вже за

Мухою шкутильгав сухоребрий пес Дрючок, що розводив йому в ятці бліх.

Задень Муха Макар разом з Дрючком ходили до трактора тричі, та стільки ж раз він ганяв молодих стернових, і трактор навіть під час обіду не сходив з борозни.

Кожного разу, коли Муха Макар повертався з порожнїми відрами назад до табору, він боязко позирав на те місце, де лежав у бур'яні камінь, але Караван уже другий день не показувався.

— Мабуть, луснув од злості,— радився Муха з Дрючком,— бо це ж машина — трактор.

В обід учні-трактористи, двоє шустрих комсомольців, із патичків зробили діаграму змагання. Один патичок був чисто обструганий і стояв вище за шість помережаних. Муха Макар, не показуючи свого задоволення, підійшов до діаграми і хазяйновито присадив на рівні із іншими обструганий патичок, що мав бути трактором.

— Отак воно є правильно,— і потай підморґнув до учнів, що вже мали образитися. Орачі, що в дійсності відставали, щиро його підтримали і штовхнули сусіда сусіду коліном.

До вечора Муха Макар потихеньку готувався до шабашу і не помітив, як Гриша, що вночі вів розмову з своєю "круглою сиріткою", повернувся з плугом до табору. Він помітив тільки, як той зневажливо пройшов до діаграми і високо підсмикнув один помережаний патичок. Муха Макар розгублено закліпав єдиним своїм, оком і потай зирнув у бік трактора. Трактор чомусь стояв, а через ріллю гнав щодуху хлопійко-стерновий.

У Мухи Макара перевернулося стривожене в Карпатах нутро, і він підтюпцем вискочив йому назустріч.

— Що трапилося?

— Шворник на зчіпці поламався.

— Який?

— Та дерев'яний, що плуга чіпляють. Дайте скоріше патичка!

Муха Макар перевів дух:

— Звичайного патичка? — Із цим він підійшов до діаграми і хазяйновито висмикнув найвищого помережаного патичка "круглої сирітки". Гриша, який, усміхаючись, прислухався до їхньої розмови, враз скипів:

— Макаре, кинь! Уйди, кажу, від гріха! — І, як довбню, наставив над маленькою Макаровою головою свій кулак.

У Мухи Макара лице взялося зморшками.

— Нечувствительний ти, Гриша, чоловік,— і він нехотя засунув назад патичка, намагаючись присадити його якнайнижче.— Тут треба робити всевкучно.— Потім Муха Макар крутнувся до ятки і витяг із брухту чоку.

— На, неси, це вже не ввірветься.

— Та патичка ж казали,— сперечався хлопійко.

— А Макар для трактора й залізної чоки не пошкодував. Неси, неси: це мій інвентар.

Хлопійко з чокою погнав назад. Гриша баском уже усовіщав "круглу сирітку", щоб не заїдалася з сусідами, а Муха Макар, зирнувши на сонце,

що вже пурхнуло за сизі гребені ріллі, почав розбирати свою ятку. Навантажуючи на гарбу порожні жбани з-під мастила, він наткнувся на гасові ліхтарі і тільки тепер пригадав, що мав давно їх заправити й однести до трактора. Він заметушився: сутінки вже просвічувалися рожевим молодиком, що ясним лемешем повис над полем, і тільки по звуку можна було догадатися, що трактор ішов од левади до каменя, захованого в бур'янах на межі. Муха Макар, розмахуючи двома ліхтарями, подріботів просто на звук. Слідом за ним підстрибував на трьох ногах задоволений з шабашу Дрючок. Залишалося вже з сотню кроків. Муха Макар навіть почув голос "парнишки молодого": "Проспав, Макаре? Тепер уже і без твого світла доїдемо". Трактор ішов по самій межі просто на кущ бур'яну, з якого підряд три дні стовбичила Караванова постать. Муха Макар зметикував ураз і закричав щосили:

— Соб, соб верни! — і очманіло замахав ліхтарями.

Від левади відбилася луна: "Соб, соб верни". Сухоребрий пес від несподіванки підозріливо відскочив назад, а трактор, не розуміючи його, гарчав мотором й уперто сунув просто на кущ бур'яну. Враз передні його колеса здибилися, під плугом щось завищало, з димарика вихопився стовп вогняного диму, потім під ногами й руками тракториста загарчав фрикціон і важелі, і трактор гупнув на передні колеса.' Упавши на землю, він, немов гармата після пострілу, окутаний димом, затих на місці. На ріллю посипалися стернові й кинулися до плуга.

— Давай ліхтарі, мнихало!

Муха Макар, весь мокрий, спотикаючись у борознах, нарешті наспів з^ліхтарями.

— Світи! — Голос старшого тракториста обривався від хрипоти.

Жовте світло заграло на блискучих, вишаруваних об землю частинах плуга: один кружальний ніж, як повний місяць, вихопився над самий

гряділь і так тримався на зігнутій осі, а другий, зігнутий у совок, стирчав убік. У обох полиць теж були зім'яті лемеші.

— Що за чортяка? — здригнув плечима тракторист.

Муха Макар присвітив у борозну. Там, мов вивернута в калюжі туша кабана, лежав укритий мохом важкий камінь.

— Таки вивернули? — задоволено констатував уголос Муха.— З кінця віку лежав!—Але, зирнувши на плуга, він зітхнув.— Я ж тобі кричав: "Соб верни!" Може, іще що? — і присвітив до зачіпного кільця, де. стирчала його чока.— Бач, моя-таки витримала.

— Чорти б тебе взяли з твоєю чокою,— подякував йому тракторист.— Тобі казано — патичок, і нічого б не трапилося: тріснув би тільки — і все.

Муха Макар винувато закліпав своїм оком.

— А Гриша вже скінчив оранку.

— Світи сюди!

— І ми скінчили,^ відповів йому учень.— Це вже повертали на останній борозні.

Тракторист оглянув машину, завів мотор і почав уважно вслухатися в її видихи. Муха Макар теж наставив ухо, але й без цього було чути, що робота в картері йшла стрибка-, ми: на кожному четвертому такті чувся якийсь сухий удар. Муха Макар тривожно зирнув на тракториста, той морщив чоло і з кожним четвертим ударом, ніби від болю, кривив свої засмаглі вуста.

— Гонок,— сказав він.— Це ще нічого: додому доїдемо і на трьох,— і натиснув педаль. Машина здригнулась і рушила до табору.

Муха Макар дріботів поруч. Він був і радий, що закінчили оранку, і в той же час за серце брав жаль до машини, що, як і він колись у Карпатах, стривожила собі нутро. Зустрівши біля табору ланового, він промовчав про неприємну пригоду, а попростував зразу до діаграми змагання. Там уже стирчало над всіма троє помережаних патичків. У темноті з ріллі, наближаючись, деренчали на холостому ходу решта плугів. Муха Макар взявся за обструганий патичок і висмикнув його найвище.

— А оце бачили? Ми навіть каміння, що з кінця віку лежало,— але враз спохватився: — Тоісь, я кажу, тепер собразуйте самі, а я буду шабашувати,— і заторохтів цеберками.

Біля десятої години валка, уквітчана факелами, на чолі з трактором, що неймовірно чадив, повертала додому. Муха Макар сидів,тепер на возі, бо "парниііка молодий" на трактор його вже не пустив. Собі це Муха Макар пояснив тим, що машина і без того хвора, але коли на околиці Сурган-Балки Волосожаром засвітилися теж факели і коли він зрозумів, що це їх вийшли зустрічати яснозорянії, йому знову захотілося улестити тракториста.

— Факел, це ж просвещеніє темноти! — викрикував він, поспішаючи за трактористом,—Попереду треба, а я з ним аж на гар'бі.

— Геть від колеса! — похмуро відповідав "парнишка молодий".— На чоку свою сідай та й скакай попереду.

Муха Макар хотів образитись, але в цей час на шпилі показалася, теж заквітчана факелами, валка, і звідти летіло: "Грими, грими, могутня пісне" 4. Ясно, що це спускалася перша бригада, з якою була його дружина. Муха Макар засмикався:

— Спережає? Та нажми, парнишка, нажми! — благально закричав він до тракториста.— Я вже не сідатиму, бери йогодзрма: і так ноги пересидів.

Але тракторист — "парнишка молодий" — вирішив, мабуть, остаточно зіпсувати йому настрій. Він знову почав торочити про,чоку, аж врешті не закінчив:

— Почекай, що ще голова колгоспу скаже.

Муха Макар сердито двигнув ногою сухореброго пса, що по його п'ятах шкутильгав на трьох ногах, потім непомітно відстав від трактора і вмостився знову на гарбі.

Тракторист, "парнишка молодий", свого таки доскочив: урочистий настрій у Мухи Макара поволі змінився на гнітючий страх, що вся відповідальність за поломку плуга й трактора може впасти на нього, і тому він уже не чув ні пісень, що їх заводили орачі, ні слів голови, колгоспу, який виїхав їм назустріч.

Щоб хоч не сьогодні ставати до одвіту, він потайки зліз з гарби, передав хлопійкові факел і поза валкою поплентався додому.

Перед своєю дружиною Муха Макар, схожий тепер на курку, що її зігнали з сідала, виправдувався щосили, на-рещті поскріб свою міллю побиту борідку і запитав:

— А ти якого настроєнія напроти того, щоб і тракторист відповідав, бо ж я негодящий, созреніє неповне маю.

— Я такого настроєнія, щоб ти, одоробло, лягав уже спати та не морочив мені голови. Начальник!—скривила вона губи й дмухнула на лампу.—Лягай спати, ногам, мабуть, дісталось.

Муха Макар покірно пішов до ліжка.

Подвір'я колгоспу "Ясні зорі" містилось у другому кінці вулиці, яку наскрізь бачив з свого двору Муха Макар. Він, чекаючи кожну хвилину посланця з правління, сів цюкати дрова, що їх тягали.з садка до дровітні його діти. Коли на вулиці з'являлась якась постать, Муха Макар переставав цюкати й зорив за нею, аж доки вона не минала воріт.

— До школи, мабуть,— говорив він— тоді до себе.

— Куди пішов? — питав уже в дітей.

— На Караванове подвір'я.

— Значить, до школи,— говорив з полегшенням, знову плював у долоні і знову цюкав.

По обіді він знудився від очікування й вирішив піти побалакати сам.

— От і товариш Муха,— зустрів його голова колгоспу Піддубний,— а ми тільки що хотіли по вас посилати.

У кімнаті біля столу стояли старший тракторист і слюсар з ремонтної майстерні і вертіли в руках якусь замащену стальну планку з вушками на кінцях. Муха Макар у надрубаних халявах винувато затупцяв на місці. Голова колгоспу Піддубний був один із двадцятип'ятитисячний, що їх партія послала в допомогу селу. До роботи він ставився по-заводському — чітко і запопадливо.

— Значить, нічого не можна вдіяти? — звернувся він до-слюсаря.

Слюсар повертів стальну планку й відповів:

— Розігнулася верхня голова — і стяжний гвинт розірвався; коли б ще був дірбон, можна було б попробувати. Я ще дивуюсь, як воно гонка не розірвало, а то б тоді ще й покришку блока, й картер рознесло.

Муха Макар із цих балачок зрозумів тільки, що покалічена стальна пластинка з вушками була з трактора, який вчора на межі вивернув камінь. Він ще більше зніяковів.

— Тим що сіяти треба,— поскріб потилицю голова колгоспу.— Ну, що ж доведеться товариша Муху відправити в Харків.

Муха Макар увесь час думав, що ця поломка даром йому не минеться, і тепер, почувши про Харків, аж зблід.

— А тракторист? — ледь проговорив він. Разом же натворили шкоди.

Голова колгоспу стояв до нього спиною і кинув не обертаючися:

— Вистачить тебе й одного. Сідай, Гнате, та пиши листа до сільгосппостачаиня, а я напишу до своїх на завод.

— Та помилуйте, товариші! — враз голосно заволав Муха Макар.

Всі озирнулися на нього.

— Чого ти?

— Та навіщо ж у Харків, хіба тут не можна?

— Такого гонка нема ні в нас, ні в райпостачанні! Наробили шкоди, тепер до Харкова треба посилати. А ти що, нездужаєш? — помітив він нарешті, як маленький чоловік у надрубаних халявах кривився, як від зубного болю.

Муха Макар закліпав своїм єдиним оком.

— Нездужаєш, кажу?

Враз кров укрила Мусі щоки, і він безладно заплів руками:

— Та ні, я, товаришу, такий, що нічого не боюся, я тільки кажу, що в такому, як у Харкові, ще ніколи не бував.

— А тепер побуваєш.

Страх стік у ноги, а натомість хвиля радості наплинула на Муху й до корчів зсудомила йому горло. Він висякався на підлогу і, теліпаючи на тоненьких йогах холошами, підійшов і собі до столу.

— Так ви пишіть, що Муха Макар їде.

— Усе напишемо. Ви бачили...

— Бачили...

— Шефів, кажу, що з Хапезе5 приїздили до нас улітку, бачили?

— Аякже, ще й здоровкалися з ними за ручку.

— Так-от, до них теж заїдете.

Муха Макар помислив і враз щось пригадав.

— Там синаш їм мій уподобався, може, і його взяти? Нехай товариші ще потішаться.

— Піонер?

— Та там такий сучий син, що й піонерів превзойшов.

— Візьміть, коли хочете. Сьогодні й збирайтесь.

Того ж вечора Муха Макар у шкарбунах на босу ногу, в новенькій свиті, підперезаний червоним поясом, "разом із "синашею", з білоголовим Павлушкою, вирушив на Харг ків. Листи до контори сільгосппостачання і до завкому ХПЗ він заховав глибоко в кишеню, а гонок, завернутий у ганчірку, ніс разом з харчами в лантусі за плечима. До самої станції проводжав їх, трюхаючи на трьох йогах, сухоребрий Дрючок.

— Шкода, що ти четвероногa твар,— говорив до нього Муха Макар,— а то б ми тебе теж повезли до столиці6. Мабуть, ні разу ще не бачив? Ти вже вертайся назад: ми такі з Павлушкою, що нічого не боїмося, а от колгосп треба стерегти, ой треба стерегти!

— Караван сьогодні проходив повз двір,— сказав білоголовий Павлушка в піонерській краватці, яку Муха Макар називав "мировий пожар".

—— Ходить, все ходить, як тать у нощі.

— Який, тату, тать?

— А такий, синку, як ото куркуль, так і диви, що шкоди наробить, от від таких, Дрюче, треба стерегти колгосп, а до столиці ми й самі поїдемо.

Побувати в столиці Муха Макар мріяв давно. Уяви про неї він скласти ніяк не міг, бо навіть за весь безславний похід на Карпати йому довелося зупинитися на один день тільки в містечку Збаражі. Там у мізерній глиняній ресторації якийся довгоносий тип почастував його склянкою запашного рому, і тільки за те, що Муха непомітно всадив

його в ешелон, що йшов через Збруч. Це хоч і поповнило Мушину уяву про великі міста, але ж і спричинилося до неприємної помилки, що він її припустив тепер у столиці УРСР.

Поїзд прибув до Харкова вранці, коли ще асфальт перону виблискував приємною вогкістю. Вистрибнувши із запо-. рошеного вагона і зразу попавши в бурхливий гомінкий потік, Муха Макар отетерів. Перша думка, що мигнула йому в голові, була про сина, що легко міг тут загубитися. Він боязко озирнувся. Білоголового Павлушку дійсно, закручуючи, мов тріску на чорторії, вже відносило від нього. Муха Макар поміж клунками й кошиками стрибками настиг його і, мов теля за обривок, схопив за піонерську краватку.

— Держись, сучий сину, батька,— пригрозив він йому,—* а то пропадеш, як собака на ярмарку!

В другій руці у Мухи Макара був лантух з гонком і харчами, а тому шапку-"плетьоику", яку йому клунками безперестанку насувало на очі, він міг поправляти тільки ліктем. Від такої роботи Муха Макар зовсім зопрів і тільки аж на широкій, заллятій осіннім сонцем привокзальній площі, куди його винесла хвиля, він випустив з рук піонерську краватку й перевів дух.

— Що, синашу, натовкли голову добре?

У малого селянського хлопійка розбіглися оченята. Позаду зі сходів все ще сипав, мов гречка з сита, чорний натовп пасажирів; боком до них стояли щільно притиснені блискучі авто, попід тротуаром черідкою посувалися візники, перед очима деренчали, підбігаючи і відбігаючи, наскрізь прозорі трамваї, а поруч них, сопучи шинами по рівній долівці, накочувались і зупинялися проти довгих черідок з людей великі, ще прозоріші машини. По обидва боки палісадника з грядками свіжих, щойно ополосканих квітів важко сиділи високі сірі будинки з блискучими вікнами. Люди, мов комахи з розкиданого патичком мурашника, бігли з

площі в різні кінці. Так здалося йому одразу, але коли око трохи звикло, тоді селянський хлопійко помітив, що всі вони простують однією вулицею, розділеною чепурним палісадником.

Муха —Макар, що сприймав зараз околишній світ так само, як і його білоголовий Павлушка, безпорадно озираючись довкола, помітивши довгі, через всю вулицю гасла

1 силу афіш на стінах, яких би він не встиг перечитати й за тиждень, вирішив:

— Ти, синашу, читай маленькі літери, а я великі, щоб скоріше. Давай зійдемо з дороги, а то бач, як на нас хрюкає машина.

Білоголовий Павлушка посміхався.

— Ходімте, тату, туди,— показав він просто,— куди всі йдуть.

— Ні, стій, синашу, ми спитаємо в людей. Он міліцейський, здається. Як пак та вулиця на ймення?

— Свердлова, коло пожежної команди. Муха Макар "козирнув" перед міліціонером.

— Свердлова вулиця,— почав білоголовий Павлушка.

— Чекай, синку, я сам. Товаришу міліцейський, товариша Свердлова вулиця біля пожежної команди значиться у вас?

Міліціонер у білих рукавичках махнув рукою просто перед собою і праворуч, потім ліворуч і додав:

— Ідіть за трамваєм, і з лівої руки буде висока каланча.— Хвацько приклав руку до малинового кашкета і обкрутився на каблуках.

Муха Макар теж приклав пальці до своєї "плетьонки" і, озираючись на всі боки, перебіг майдан.

На розі, поруч з каланчею, він дістав з кишені листа і почав "приміряти" його до вивісок. Але тому, що він читав тільки великі літери, потрібну вивіску знайшов Павлушка, бо вона була зовсім маленька проти тих, що висіли через усі будинки. До того ж, вивіска сільгосппостачання була написана по-російському, висіла внизу біля дверей двоповерхового будинку, і білоголовий Павлушка догадався тільки по перших чотирьох літерах: "сель..."

— Ось, тату.

— Бач, синку, я такий, що зразу знайду. Причепурися ж, хлопче.— Сам Муха теж поправив шапку, підбив поли нової свитки до підведеного живота і тільки тоді відчинив двері.

Величезний зал з шеренгою стовпів, що підпирали стелю, весь був густо заставлений столами, поміж яких залишалися тільки вузенькі провулочки. Перше враження було таке, ніби хто в кухні розіклав.на просушку грудочки підмоченого цукру, а їх вкрили мухи. Із-за кожного столу визирала голова, а над головами плавали тучі сизого диму, що його пасмами просвічувало осіннє сонце.. Муха Макар обернувся в один бік, у другий,, в третій — перед.ним були однакові столи, над ними схилялись однакові голови, і однаково ніхто не звертав на нього уваги. Тоді він підійшов просто до столу, що був перед його очима.

— Товаришу!

Від столу звів очі сивий, коротко острижений, з приємними очима за скельцями чоловік у чорній куртці.

— Що таке?

— Та ось. прочитайте,— і Муха простяг до нього листа.

— Ви скажіть, товаришу, конкретно, що вам треба. Конкретно.

— Та там все написано.

— На словах.

— Нам треба,— уже вмішався був Павлушка.

— Чекай, синашу, це мій синок. Ми з колгоспу "Ясні зорі". Позавчора, тільки зайшло сонце...

— Вас по що послали?

— Та ось така штучка.

— Конкретно, конкретно.

Сивий товариш з приємними очима за скельцями говорив частину слів по-українському, частину по-російському, а решти Муха Макар не міг зрозуміти зовсім. Він тільки бачив, що цей товариш з очима за скельцями уперто відштовхує від себе листа, що його Муха Макар настирливо совав.

— Може, вам запасні частини потрібні?

— Я ж і кажу: трактора ухекали.

— Так це ось до цього товариша.

Муха Макар простяг листа до другого столу. Цей товариш, з трохи подзьобаним після віспи обличчям і з чубом, що спадав на лоб, охоче взяв листа, присунув їм стільця і пробіг написане. Потім він підвів очі до стелі, але, мабуть, звідти нічого не міг вичитати, заглянув у товсту папку.

— Ви справлялись у райсільгосппостачанні?

— Справлялися, товаришу,— нема.

— І в нас нема,— сказав він і закрив папку.—— За тиждень будуть. Аж чотири вагони запасних частин іде з Ростова. А зараз нема.

Муха Макар затривожився.

— Що ж це буде? Машина ж стоїть даром,

— А в майстерні пробували?

— Струменту путящого нема. Якби був дірбон...— пригадав він слова слюсаря.

Товариш скоса зирнув на Муху, але той говорив далі:

— Ви ж гляньте,— і він хутко дістав гонок із лантуха.— Потримай, синашу.

Товариш,, з трохи подзьобаним обличчям і чубом, що звисав йому на лоб, повертів у руках стальну планку з вушками, пустив носом повітря і ствердив, що гонок покалічений.

— Каменюку ж яку вивернули: одвіку, може, лежала.— Біля цього товариша Муха Макар почував себе як вдома,— Караван, наш куркуль,

усе життя на ню опирався, а трактор вивернув, з коренем вивернув, хоч і надірвався трохи, бо треба було мені освітити путь, допомогти.

— Це можуть полагодити хіба що на заводі,— знову випустившу ніс повітря трохи подзьобаний товариш.

— Та я буду на заводі. Хапезе. Шеф паш, і голова у нас з їхніх.

— Так це на годину-дві роботи. Зараз же їдьте туди і попросіть їх гарненько, щоб по-хорошому, і сьогодні ще будете мати гонок. Ось проти вікон зупинка трамвая.— І товариш з трохи подзьобаним обличчям на прощання кивнув їм головою...— Славний у вас синок. Будь напоготові! — і віддав салют.

Павлушка зашарівся.

— Завжди напоготові!

Муха Макар за їх прикладом підніс і собі руку і, задкуючи до дверей, закивав головою.

— От видно, що наш,— сказав він уже за дверима,— які ж чу'вствительні люди,— і він ще раз підніс догори руку.— Молодець, Павлушко: не зменшайся, не зменшайся ніде,—-і любовно погладив його по кашкету.— Ну, так що, синашу, поїдемо чи, мо', пішки дременемо та краще на ці гроші гостинців накупимо?

А скільки це буде коштувати?

— Мабуть, багацько, ба, які чепурні визирають. Краще ходім.

Павлушці кортіло покататися трамваєм, що так переливчасто захлинався від дзвінків, і хотілося дивитися на величезні, на всю стіну,

шибки, завішані зсередини різними новими барвистими речами, тому він не висловив своєї думки, а пішов мовчки за батьком.

В одній крамниці все вікно було заставлене силою різних пляшок. Вони починалися широким колом і, все зменшуючись догори, вивершувалися цілою четвертиною прозорої бурштинової рідини з гарненьким ярликом. Внизу, під цією переливчастою гіркою, на стружках лежали ковбаси, шинка, червоні головки сиру, маленькі круглі бляшанки з зеленими малюнками. Муха Макар щось поміркував і обернувся до сина, але Павлушки біля нього не було. Він тривожно крутнув на всі боки головою. Поза спиною безперервною смугою в обидва боки сунув, немов на вокзалі, народ, але Павлушки не було. Муха Макар смикнувся назад і біля другого великого скла побачив Павлушку. Його оченята вп'ялися в рябу од різноманітних книжок вітрину.

— Оце ти вже й загубився? Ти мені гляди, а то я знову тебе на обривок візьму. Ходім.

— Тату,— боязко попросив Павлушка,— купіть книжечку.

— Чекай, усе купимо, ходім спочатку сюди,— і він потяг його за собою в крамницю з пляшками. Павлушка затривожився:

— Навіщо ви, тату?

— Мовчи. Дайте пляшку.— І він хвацько клацнув під горло пальцем.— Я, синашу, був у місті, знаю порядки.— Одержавши пляшку горілки, він засунув її в пазуху, від чого в нього виріс спереду горб.— А тепер ходім і книжечку купимо.

З книжкою і з пляшкою горілки вони вже доходили до мосту через Лопань: вузеньку, затхлу, зацвілу річечку. Од задирання голови на поверхи у Мухи вже боліли в'язи, а будинки з кожним кроком здіймалися ще вище, трамваїв, автобусів і машин ставало все більше. І його

поступово почав розбирати страх, що вопи звідси не виберуться. У вікні однієї крамниці висів великий круглий циферблат.

— Павлушко, скільки воно показує?

— Скоро десять.

Муха Макар засмикався і став.

— А куди ж його йти? Чекай, он, здається, міліцейський. Міліціонер стояв за мостом на острівці в колі трамваїв

і машин. Вони в цьому місці розбігалися на всі боки, виповзали з бічної вулиці, вилітали з майдану. Ніби грали в хрещика 7, і поміж них в'юнились и виверталися люди.

— Ще гірше, як на току біля машини, га, синашу? Вони вже двічі пробували проскочити до острівця, на

якому сановито обертався на всі боки міліціонер, але кожного разу, ледь устигаючи, вивернутися з-під вагона чи машини, відскакували назад на панель. Нарешті за третім разом вони перебігли трамвайну колію. Муха Макар, підбивши шапку, що лізла на очі, набрав повітря і поволі випустив його, нічого не сказавши. Він тільки перевів єдине своє око від малинового кашкета міліціонера на його ноги в чорних панчохах, потім вище і вище, глянув на білоголового Павлушку, але той бігав очицями за трамваями, знову подивився на рожеве молоде міліціонерове обличчя і вже штовхнув Павлушку:

— Баба, єй-єй, баба.

Білоголовий Павлушка заблимав зубами.

Міліціонер, в коротенькій спідничці і в блискучих черевичках на стрункіх ногах, легко і граціозно керував рухом вагонів і машин, що з різних боків зліталися до нього, немов бджоли до вулика.

— А Хапезе знаєш де? — враз задиркувато запитав його Муха Макар і, мабуть, не чекаючи на відповідь, зневажливо підкинув лантух на плечах.

Міліціонер в коротенькій спідничці грайливо зирнув із

свого п'єдесталу вниз. —

— Марка номер п'ятий, тринадцятий або чотирнадцятий. В тому напрямку.— І він, як здалося Мусі, лукаво повів плечем. Муха Макар приосанився і підморгнув єдиним своїм оком.

— А як пішки? У нас йоги не такі козлики, як у тебе.

— Це буде кілометрів чотири, а квиток коштує гривеник.— І міліціонер в коротенькій спідниці зупинив рукою блискучу машину, що хотіла випередити трамвай.

Муха Макар ще раз підморгнув міліціонерові, але вже в спину, і стрибком перебіг з Павлушкою другий шмат майдану.

Тринадцята марка стояла на зупинці, і вони зайшли до вагона, який зразу ж задзвенів і рушив на другий майдан, що був обставлений ще вищими будинками, потім трамвай завернув у бічну вулицю, яка захрясла биндюжниками.

З кожним новим кварталом вулиця вужчала, будинки присідали нижче, вигляд їх уже не ласкав ока своїми величезними блискучими шибками, як у центрі.

.— То ж, мабуть, раніше так жили,— вирішив Муха Макар,— он, бач, яка кривобока хатка. У нас і то буде краща.

— Хапезе! — вигукнув кондуктор, коли вони переїхали міст, під яким сичали паровози.

Біля брами заводу було як на привокзальнім майдані, тільки з тією різницею, що тут у всіх були замурзані обличчя і на них виблискували тільки зуби та очі. Через це люди тут здавалися схожими один на одного. Від вулиці стояли два будинки давніх і один ще не закінчений. Ніяких диімарів, ні диму не було видно.

— Так оце Хапезе? — спитав Муха Макар у віконце будки.

— Вам до кого?

— У завком. Адже так, синашу?

З віконця рука простягла перепустку.

За брамою без перерви йшли робітники і зникали за вузькими хвіртками. Муха Макар пройшов теж через дві, аж поки не попав до темного коридора.

Кожні двері були з табличкою, і Павлушка хутко вїдшу* кав потрібну.

— Причепурися, синку,— притримав його Муха Макар, поплював у долоні й пригладив йому білявий чуб, те ж зробив і з своїм ріденьким волоссям і вже після цього пересту-" пив поріг.

В кімнаті біля столу з телефонами сиділо двоє в розстеб* нутих сорочках. Один мав на висках уже сивину, а другий кліпав білявими віями і ніби був зовсім без брів. Муха Макар був певний, що хтось із них

прлїздив до колгоспу "Ясні зорі", і тому, як до давніх знайомих, вигукнув:

— Здрастуйте, товариші! Шукаємо, шукаємо... Обоє мовчки звели від столу на нього очі.

— Це, чи що, заводський комітет? Робітник з сивиною на скронях закліпав очима.

— А що таке? Оце буде заводський комітет.

— Лист до вас привіз. Від товариша Піддубного, що в тисячниках приїхав до нас.

— А-а, від Піддубного! — і обидва разом простягли руки.

— Що там він пише? Та сідайте, товаришу, сідайте! .— Сідай, синашу. Це мій синок,

— Піонер?

— Та такий, каналія, що й піонерію превзойшов. Робітники ласкаво зирнули на білоголового хлопчика й

схилили свої голови над листом. Читав, власне, один, а другий дивився йому через плече. За цей час зайшло ще двоє в замурзаних синіх блузах.

— Від Піддубного!

— Ну, що там пише товариш? Робітник з сивиною на скронях свиснув:

— Лає нас Піддубний.

— Значить, заслужили. Читай голосніше. Той, що читав, підвищив голос:

— "...Нервує мене брак зв'язку з заводом, де .я виріс і який, до того ж, шефствує над нашим колективом. А ви знаєте людську вдачу; хоч би яка вона була міцна, все ж таки шукає підтримки й лише тоді виявляє себе на роботі, коли дістає підтримку..."

— Правильно. Піддубний має рацію.

— "...бо я хочу жити життям не лише свого колгоспу, а й життям свого заводу, за який я, хоч здалека, але уболіваю..."

— Отож, бюрократи, виправляйте свою помилку, а то ще й ми вас візьмемо за роги.

— Ну, як вам припав наш товариш Піддубний? — звернувся один із них уже до Мухи Макара, який в цей час совав у пазусі пляшку з горілкою. Він здригнувся і нервово махнув шапкою.

— Та підсилили колгосп, спасибі, ну й сказати — товариш Піддубний справжній стійкий елемент революції.

— Аз трактором що у вас трапилось?

— Обламалися, товаришу робочий, та просто знівечили на камені. А тепер ніде, навіть у Харкові, не дістанемо такої балабайки. Тільки на вас, товариші робочі, і надія...

— Зараз узнаємо,— сказав робітник з сивиною на висках.— Покличте Трипілку та з редакції кого-небудь. А ви, товариші, сідайте ближче. Ну, що, як там у вас з запамороченням від успіхів?

— Було, було і в нас таке...— Але до кімнати знову зайшов робітник і почав говорити до товариша з сивиною на висках. Муха Макар зачекав, доки той вибалакався.— Було, було...— Задеренчав дзвоник на телефоні, і робітник нахилився до вороної трубки і, дивлячись одним оком на стінну газету, проговорив: — Секретар ЗПК8. Слухаю. Так! Гаразд! — Муха Макар розпочав утретє, але й на цей раз на півслові вбігла якась товаришка і простягла до секретаря завкому стос паперів, вимагаючи, щоб він негайно їх підписав. Тоді Муха Макар повернувся до тих двох робітників, що ввійшли в замурзаних синіх блузах.

— Було і в нас. Як зробили з церкви клуб, поставили радіо, плакати такі, як у вас, все, значить, до діла, тільки б посидіти...

В цей час зайшов високий, сухорлявий робітник.

— От і Трипілка,—сказав секретар.—Ти мусиш знатися на тракторі. Ось покажіть, товаришу. Це з нашого підшефного колгоспу. Піддубний просить допомогти.

— Саме оранка, а трактор через таку дрібницю дурно стоїть.

Муха Макар дістав з лантуха завернутий в ганчірку гонок. Трипілка повертів його в руках, поморщив чоло і, втягши щоки, від чого весь зробився як дубова дошка, сказав:

— Наші не прийдуться, а цей можна буде направити. Тут тільки доведеться залити й пришабрити бабіт.

— Будьте ласкаві,— шмигнув до нього носом Муха Макар.— А за могоричем справа не стане,— і посунув руку до пазухи, але витягти пляшку прилюдно не насмілився..

— Ви заждіть трохи, підемо до тракторного цеху.

— Будьте ласкаві, де зручніше.— Потім зирнув на Павлушку;— От, бачиш, і пригодилась.

В кімнаті весь час мінялися люди, але і для Мухи Макара, і для Павлушки вонц видавалися однаковими, як близнята, хіба що Трипілка був вищий за інших. Він уже встиг зникнути, а натомість зайшов другий і з порога запитав:

— Ти кликав мене?

— Слухай, товаришу редактор, на тебе скаржаться товариші, що виїхали на села.

— За віщо?

— Чому ти погано їх постачаєш газетами?

— Кого це?

— Ну, хоч би Піддубного із Сурган-Балки. На ось від нього листа: використаєш у газеті.

— Висилаємо і "Харківський паровозник", і "Тривогу"9.

— А це товариші із "Ясних зір", побалакай з ними.

— Ви, товариші, з колгоспу? — і редактор простяг до Мухи Макара руку,—Давайте тут у куточку побалакаємо... Хоч, чекайте...— і він хутко вискочив за двері.

— Учись, Павлушко,— штовхнув Муха свого сина.— Бач, які на заводі люди: редактор, а руку тобі подає, як рівному.

— А ви з пляшкою,— з докором сказав Павлушка.

— Пляшка, сину, не про нього. Такі люди завжди партійні.

Редактор назад повернувся з фотографом,

— Сідайте до столу, я вас сфотографую для газети. Муха Макар прожив на світі сорок дев'ять років, але

ще ні разу не знімався і тому просто розгубився. Ще більше турбувала його пляшка, що горбом випирала спереду.

— І в газеті надрукуєте? — злякано запитав він.

— Аякже, обов'язково. Гості наші.

— Так, може б, тільки одного синашу?

— Разом із синашею.

Редактор взяв Муху за плечі й вмостив поруч із секретарем ЗПК, а збоку — білоголового Павлушку, що зніяковів більше за батька. Секретар відірвався від паперів і при-тяг до себе Павлушку.

— Виростеш, хлопче, будеш мене заступати.

— А де треба вчитись, щоб бути таким? — несміливо запитав Павлушка.

— У Маркса, у Леніна, синку. Муха Макар шукав стільця.

— А може б, я сів? .

— Краще стійте. Тільки вийміть із-за пазухи, що там у вас випинається?

Муха Макар розгубився ще більше, не кліпаючи, вставився єдиним своїм оком на редактора і безпорадно засунув руку в пазуху, але фотограф в цей час скомандував:

— Отак і стійте. Раз, два, три. Готово!

— А тепер ходімо за мною."

На них уже чекав на порозі Трипілка з гонком у руках.

— Зайдете потім, листа візьмете до Піддубиого і газет свіжих! — вигукнув через голови робітників секретар ЗПК.

Тракторний цех містився в другому кінці заводу. Через маленьку хвіртку, що їх вряд було аж три, вони вийшли на третій двір, і Муха Макар тепер побачив уже справжній завод, що до того бачив тільки на малюнках. Просто перед очима в саме небо стирчав високий димар. З нього по небу тягся кучерявий дим, а внизу шипіла сива пара. Ліворуч, у чорній утробі кам'яної присадкуватої будівлі, в різних кінцях жевріли горна, і в розчинені двері вилітав клекіт молотків. Із тих же дверей виповз, увесь вороний, немов щойно скупаний, паровоз. Обабіч дороги, якою вони поспішали за Трипілкою, лежали брили рудих від іржі виливанців, чавунні колеса, маховики, купи іржавих стружок і ще різного брухту. Під ногами розбігалися рейки, і по них, перегукуючись

зозулями, повзали поміж безліччю будівель, немов у місті, невеличкі паровози. Довкола снували робітники. Муха Макар жодного не помітив, щоб хтось із них зупинився постояти хоч би закурити цигарку.

— А тут можна з цигаркою?

— Аби не заважало праці.

— А нащот того? — і Муха клацнув' пальцем собі під горло.

Трипілка мовчки покрутив заперечливо головою.

— І трошки?

— У нас були такі, що попробували трошки, а сьогодні їм, здається, і багацько попаде. Підіть послухайте.

— А коли я розположен помогоричити людину?

— Почуєте і про могорич.

Муха Макар хоч і вихвалявся, що був у місті і знає порядки, але зараз губицся. "Може, тільки обіцяють, а з могоричем уже б було ясно". Він поскріб потилицю і вирішив, коли що, побалакати з самим ковалем.

Перестрибуючи через колоди й різні покидьки, вони нарешті дійшли до присадкуватої нової, ще не закінченої будівлі. Тут же свистіли й сичали паровози. Обіч колії рядками стояли й поззали руді трактори з кованими стрічками на колесах, від чого вони були подібні до гусені.

— Оце ми й прийшли,— сказав Трипілка.

Муха Макар зайшов у розчинені ворота й зупинився. Величезна майстерня, кінців якої він не бачив, була ніби вся заснована павутиною. Ремінні паси, схожі на віжки, спускались з-під стелі на верстати, яких було більше, ніж возів.на ярмарку. Верстати вертілися, скиглили, пискали, верещали. Поміж них мерехтіли й снували людські голови і разом чинили такий гамір, від якого Муха Макар не розібрав навіть, що в саме вухо сказав йому Трипілка, який простував до будки під стінкою. Муха забув навіть про свого білоголового Павлушку, що, роззявивши рота, теж стояв і кліпав великими очима. Трипілка гукнув знову:

— Ідіть за мною! Зайдемо до цехкому. Що, не бачили ще такого?

Муха Макар похитав головою:

— Яка така голова: щоб отак умудрувати.— І боком, весь час боязко озираючись, посунув за Трипілкою, але враз згадав про сина й схопив його з.а червону краватку.

— Не лови гав, бо тут і нестямишся, як укрутить.

— Нехай привикає.

— Його тільки пусти.

У цехкомі, у маленькій, заставленій жовтими столами кімнаті, заліпленій плакатами й стінгазетами, теж без угаву говорили, кричали й радилися робітники. Муху Макара з Павлушкою посадили проти одного з круглим рудим обличчям. Він був такий же заклопотаний, як і секретар парткому, і до Мухи Макара кидав тільки уривками запитання, але вислухати .відповідь уже не встигав. Трипілка тим часом показував покалічений гонок молодому хлопцеві у синій блузі і давав йому поради. Хлопець кивав головою, потім зирнув у бік Мухи Макара й сказав:

— Години через три буде готовий.

— Будьте ласкаві,— зірвався до нього Муха,— якщо вживаєте, я й могорич поставлю, щоб тільки сьогодні.

— Зараз буде перерва на сніданок,— сказав уже Трипілка.

— От і ходімо разом,— крутнувся Муха до молодого хлопця, але його вже в кімнаті не було.

— Ми підемо з вами на складальний,— сказав кругловидий рудий робітник,— там під час перерви суд буде. Вам слід послухати.

Скоро весь гул розітнув гудок. Пискання, верещання, скигління, що зливались у Мухи Макара в неймовірний гармидер, поволі вщухли. У двері цехкому сипнули натовпом робітники і не давали змоги кругловидому рудому товаришеві відірватися від столу. Нарешті він вивернувся.

— Ходімо. Як вас звати?

— Муха Макар. А це мій синаш. Узяв, нехай подивиться, як ви тут живете. Бо я трохи знаю, хоч і давно вже був, ще до революції.

— Придивляйтеся, придивляйтеся і в себе розкажете, як працюють робітники.

— Та хліб не дурно жують.

— А у вас там, мабуть, всякі пахощі, соловейки?

— Та вже ж не такі, як у вас: і досі у вухах лящить.

Мусі Макару починав подобатися цей товариш, і він вирішив, коли повернуться назад до кімнати, почастувати його чаркою і загалом побалакати з ним про новини.

Вони йшли поперечним проходом. Безліч валів, що раніше крутили над головами паси, тепер спочивали, як і робітники, що, зібравшись купками біля верстатів, жували свої сніданки й перекидалися словами.

Біля контрольної будки, обліпленої плакатами, об'явами й гаслами, на червоній стрічці Муха Макар літера за літерою прочитав: "Соцзмагання та ударництво допоможуть виконати п'ятирічку-за чотири роки" — і мимохіть пошукав очима діаграми з патичків, але замість них побачив натовп робітників.

Кругловидий рудий товариш, що йшов попереду, зупинився й запитав:

— Зібралися?

— Вистачить, товаришу голова.

— Гаразд, будемо починати.

Він вийшов на середину. Робітники подерлися на каркаси незакінчених тракторів, що черідкою тяглися позаду будки, на частини машин, на верстати,, двоє навіть вилізли на будку під саму стелю. І там, звісивши ноги, закінчували свій сніданок. Утворилася жива лійка з людей, всередині якої, стояв кругловидий голова цехкому, а трохи збоку Муха Макар з білоголовим Павлушкою. Проти нього сиділа купка робітників, які чомусь ніби сердилися на всіх інших.

— Так-то, товариші,— почав голова цехкому,— у нас на заводі група робітників, до яких тепер шкода прикладати це почесне звання, припустилася ганебного вчинку. На збори це питання виносимо вдруге,

бо минулого разу дехто з вас поставився несерйозно, зовсім не турбуючись, що ця пляма може лягти на весь завод.

— А ти таки хочеш угробити? — почулося з гурту.

— Та про що йде балачка?

— Ми ще нічого не знаємо.

— Все одно,, крой, Ванька, вислужуйся!

— Прикуси язик, Іржа.

— Може,, ти ще не проспався? — спокійно відповів на це голова, цехкому.— А справа от у чім. Чи ти сам хочеш розповісти про свої художества, бо в тебе щось язик сьогодні свербить?

Іржа, мухопарий, дрібненький, з рубцем біля ока робітник, що тільки-но кинув репліку, сердито відвернувся.

— Коли захочу, тоді й почухаю.

— Тоді не заважай. Тиждень тому у нас, товариші, на заводі трапився такий скандал: регулювальники разом з приймальником на тракторах виїхали із заводу до Рогані для іспиту машини. У Рогані, замість того щоб по-більшо-вицькому поставитися до своїх обов'язків і перевірити якість машин, вони заходилися пиячити.

Муха Макар потихеньку крякнув і втяг груди, на яких лежала пляшка з горілкою.

— Закінчилося це тим, товариші, що потім одного регулювальника вже привезли на легковій, другий напоровся трактором на селянську

підводу, третій поїхав трактором ночувати додому і повернувся на завод, замість вечора, тільки вдосвіта.

— Я вже о четвертій був тут,— огризнувся один із тих, що сиділи проти Мухи Макара, який уже нервово переступав у своїх шкарбанах.

— Значить, ти машину кидав на вулиці? Значить, вона була без догляду? А цього понесло з трактором на міст,— і він ткнув пальцем на робітника, що весь час не зводив голови.

— В той час, коли робітники й колгоспники напружу-, ють всі сили, щоб виконати п'ятирічку за чотири роки, щоб виконати промфінплан, в той час, коли у нас в цеху ще й досі не зліквідовано ганебного прориву, бачите, знаходяться такі громадяни, що своїми вчинками ще більше поглиблюють прорив, знаходяться такі товариші, навіть з' кандидатським квитком у кишені, які не вбачають у тому, щоб випити на роботі, нічого злочинного.

Робітник, що сидів з оброненою на коліна головою, звів її й хрипко проговорив:

— Я казав, що я, як хворий, вважаю для себе можливим випити, щоб не простудитись.

— Улітку? — почулось з-під стелі.— А що ж ти будеш робити взимку, сердешний?

— Гарячу смолу буде пити.

— А дехто зводить це на жарти. Я питаю: можна таких громадян називати свідомими робітниками, пролетарями? Молена їхніми п'яними руками будувати соціалізм?

— Та що я, товариші,— враз зірвався на ноги Іржа, з рубцем біля ока, — що я даром усю жизнь воював, усі моря, океани пройшов, сім літ, як один деньок провів?..

— В літунах чи прогульниках? — упало з-під стелів

— А він буде мені пляшкою очі колоти?

— А ти чим хотів?

— Штопором?

— Дура, тобі ж добра хочуть.

— Розходився!

— Ну, випив, ну, ошибся, так що ж ти, шкуро, свого брата за душу береш?

— От бачиш, уже й до душі дійшло.

— А там і до розуму дійде.

— А то було, як об стінку горохом.

— Дивись, із тебе ще й люди вийдуть.

— Навіщо він душу трогає? — не слухаючи, ударив себе в груди Іржа.

Із гурту знову посипалось йому на голову:

— Та на біса твоя душа здалася?

— Тобі треба потилицю набити.

— Щоб не ганьбив робітничий клас.

— Товариші,— звівся другий поруч із Іржею на ноги,— дайте мені слово.

Голова цехкому не заважав нікому висловлювати свій настрій. На знак згоди він мовчки кивнув головою.

— Та воно було ось як: поїздка туди пройшла нормально, потім прийомщйк переписав дефекти, і ми на Трактор-буді пообідали. По обіді Іржа переставив магнето і перевів машину на гас.

— Та ти посутніше.

— Так я ж і кажу. Потім я оглянувся — біля.мене нікого немає. Дивлюся, лежить три пляшки горілки. Ми й випили. Одну, правда, розбили.

— Е-ех, розтяпи! — зітхнув хтось, жартуючи.

— Іржа зовсім сп'янів, але все-таки сів на машину. Перший інцидент трапився біля Тракторбуду.

— Знайшли місце, анахтеми!

— Машина чуть не вскочила в яму. Потім їхали вантажники з харчами, даючи велике світло. Іржа почав скандалити, нащо вони дають велике світло.

— Я кажу Рештці: сідай та їдемо, але Іржа стяг його з трактора.

— А мо він сам упав?

Голова цехкому обвів робітників поглядом.

— От бачите, над чим вони змагалися!

— Забрати в них професійні квитки.

— І нехай вони забудуть дорогу на завод, коли не розуміють.

.— Це ж опудала старої Росії, а не робітники!

<=—■ Ви хоч усвідомлюєте свій проступок? — запитав голова у того, що розповідав.

— Та який же тут проступок? — обвів той очима лійку з людей.—Ну, трохи випили, так це ж і з іншими траплялося.

Голова враз почервонів:

— Товариші, так говорити може тільки справді або людина, що пропила голову, або агент класового ворога, який намагається всіма засобами послабити нашу міць. Я гадаю, що для всіх уже зрозуміло, що такі робітники тільки ганьблять наші лави. Мені соромно перед гостями із нашого підшефного колгоспу. Що вони будуть думати про робітників, про свого шефа?

Всі враз обернулись і витягли голови вниз до маленького чоловічка в свиті. Він ніяково тупцяв на місці й від сотні пар очей стрепенувся, як від холодної води. Поруч нього із кашкетом у руках стояв білоголовий хлопійко з червоною краваткою.

— Це наші гості із колгоспу "Ясні зорі".

Лійка із блискучих очей і зубів заворушилася й заляскала в долоні.

Муха Макар зніяковів ще більше, зняв шапку і поклав її па клунок. Що робити з руками, він не знав, і тому опустив їх по швах.

— Нехай цей товариш скаже, що він думає про горілку, про все, що чув. От, будь ласка, просимо,— і голова цехкому дав йому на середині місце.

Муха Макар злякано зирнув з вогкої підлоги аж до стелі: звідусіль на нього з зацікавленням дивилися блискучі очі, тоді він ступив крок вперед, щосили втяг у себе груди, щоб не випала пляшка, і враз, витягши із коміра тоненьку в зморшках шию, крикнув:

— Я, товариші робочі, ось що скажу. Буває таке, я не опровергаю того, що ви випили. Це ще трапляється і в нас. Товариші робочі, ми теж поламали трактор. Тільки як і коли поламали? От вопрос Ми поламали уночі на роботі, аж камінь вивернули, на який куркуль, може, одвіку спирався. У нас аж жили напиналися, щоб раніше за першу бригаду скінчити оранку та хлібом вас, товариші, забезпечити за те, що нам трактори, машини постачаєте.

Враз Муха Макар зціпив кулаки, затупотів шкарбанами, блимнув єдиним своїм оком і крикнув щосили:

— А може, то вас англичанка напувала. їм комуна со-вєцькая жити не дає!

Робітники дружньо загомоніли й заляскали в долоні.

— Я кажу, товариші, дякуємо вам, що дали нам такого ншариша Піддубного, стійкий елемент революції.— Він сердито блимнув у бік регулювальника.— А ви каляєте робочий клас, котрий повинен бути

диктатором. Я такого настроєнія: раз вони наделали, так нехай вони тепер стають і перед судом, а в робочого класа мусить бути чистий вид.

Робітники схопилися з своїх місць із вереском насунули на Муху.

— Правильно, товаришу, правильно!

Муха Макар злякано озирнувся, але вже декілька рук схопили його ззаду, і не встиг він вимовити слова, як шкарбани відділилися від підлоги і його маленька суха фігурка високо злетіла догори. Муха Макар схопився рукою за груди і заверещав.

Від гойдання поли свити розлетілися, червоний пояс розв'язався, ґудзики розстебнулися і з пазухи висунулася червона головка пляшки з горілкою, що кожну хвилину загрожувала вилетіти на голови робітникам. Його пойняв холодний піт, але робітники все ще перекидали його на сильних руках, як тріску. Шкарбани позлітали з ніг, а пляшки все ще він ніяк не міг спіймати рукою, і вона вже булькала зверху.

Муха Макар крикнув на все горло:

— Ой, пустіть, братці, пустіть ради бога!

Крик відбився аж під стелею. Робітники враз розступились, і він, з руками, складеними хрестом на пазусі, босий, блідий, зсунувся на вогку підлогу.

— Я ж вам казав— пробурмотів Павлушка. Він мінився на лиці і не знав, куди подіти очі.

— Що з вами? — нахилився до Мухи стривожений голова цехкому.

Муха Макар блимав єдиним своїм оком, важко дихав —І хутко, немов соромлячись пазухи, застьобував свитку.

— Повірте, злякався...

— Чого ж злякався? У нас товариші всі тверезі.

— Злякався! — Він підвівся і сів на колоду. —— Серце, мабуть, погане.

— Ага, товаришу, мабуть, серце,— з якимсь задоволенням відповів Муха.— Ну ж, думаю, вискоче...

— Ну, то відпочиньте, чоловіче. Чули, товариші, що сказав нам колгоспник?

— Дозвольте мені слово,— став на ноги Іржа, але голови не зводив.— Правду він сказав. Гадаєте, мені легко ото слухати? А, та що там,— і він махнув рукою.— Каюся. От єй-єй, щиро! Покарайте як знаєте, а завод треба оберігати,— і він хутко вийшов із кола.

— Я теж, товариші, обдумав, що ви казали. Стара ще в нас звичка: соромно, щоб зразу признатися.— Один по одному ще звелося з місця троє робітників, не сміючи глянути у вічі своїм товаришам.

— Що ж тут балакати? Звісно, винуваті. Буде для других наука.

— Справу цю ми передамо в профспілку,— закінчив голова.— А товаришам треба допомогти виправитися.

Бархатисто завуркотів, потім загув гудок, цех здригнувся* і заблимав пасами й колесами. Лійка з живих людей посипала вниз.

— Ну, що, товаришу,— звернувся голова цехкому до Мухи Макара,— хочете подивитися, як працюють? На досягнення, раціоналізацію?

Макар Муха, все ще тримаючись однією рукою за пляшку, а другою підсмикуючи пояс, що вже спадав з підведеного живота, заперечливо закрутив головою.

— Щось мені непереливки.

— Ну, тоді погуляйте, а біля третьої години заходьте по ваш гонок. Будь напоготові, синок!

— Завжди...— відсалютував Павлушка.— А коли ж ми подивимося?..

— Ходім поснідаємо попервах. Ще подивимось,— ніби виправдувався перед ним батько.

Тільки за брамою Муха Макар випустив, як з паровика, повітря і, забачивши в кінці вулиці крізь залізні штахети садок, потяг за собою Павлушку.

— А хотім туди, синашу. Мабуть, хочеш уже їсти? Білоголовий Павлушка, стомлений, з синцями вже під

очима, мовчки пішов за батьком.

На зелених горбках Муха Макар витяг із лантуха хліб і сало, порізав їх ножем, потім, озирнувшись на всі боки, потихеньку витяг із пазухи пляшку.

— Ну й налякала ти мене, холера, просто умучила,— пригрозив він пальцем на блискуче скло, в якому булькала рідина.— Я вже думав: от де пропав Муха. Отак помилитися на старість. Аж у піт кинуло. Ну, якби

випрснула, коли мені уваженіє робили товариші! Та Муху Макара так би тоді розмалювали в газетах, що й очей в колгосп не можна було б показати. Ну, що тепер з тобою, анахтемою, зробити?

— Не пийте, тату,— скривився Павлушка.

— Та її спалити мало, не то що пити. Хіба от тільки попробувати,— і він вибив корок.

— Не треба, ви ж на заводі що говорили?

— На заводі? Те, що треба, казав.

Муха Макар глянув крізь пляшку на сонце. Рідина іскрилася, переливалась і грайливо хлюпала в прозорому склі.

— Ви ж лаяли тих робітників,— тяг стомлений Павлушка.

— А як же, по-твоєму, хвалити? Такого наробили, та щоб мовчати? Добро народне.

— Через горілку ж.

— Авжеж, що через неї,— і він глибоко втяг в себе дух сивушного масла.

— А самі хочете пити.

— Хто, я? Може, тільки попробую.

— Ви ж казали, раціоналізацію ще подивимося. Муха Макар закліпав єдиним своїм оком.

— А хіба я хочу пити? Я тільки думаю, що з нею, клятою, зробити? Знову на завод з нею? А подивитися треба: дома питатимуть, що бачили.

— Вилийте її.

— Півтора карбованця на землю? Ні, я її отак тут і залишу.

— Щоб хто напився?

— А може, я сам вернуся?

— Так ви брехали на заводі?

— Аз тобою вже й пожартувати не можна. І виллю.— Він підійшов до другого горбка й перекинув біля хреста пляшку униз шийкою. В зелену траву забулькала прозора рідина.

— Пийте, праотці, допивайте її, кляту. Це вас колгоспник чЯстує, потому на нову жизнь пішов.

Коли вже булькало коло шийки, він хутко заткнув пляш-, ку пальцем, зирнув на білоголового сина з червоною краваткою і завагався. Той жував сало і знову запитав:

— А ви, тату, розкажете в колгоспі, як виступали на заводі й знімалися?

Муха Макар пересмикнувся й рішуче вилив решту.

— Авжеж. Може, й ще доведеться де зніматися,— і він загрозливо заніс руку з пляшкою над хрестом.

— Ви залиште пляшку, тату, мама казали, щоб гасу.

— А я хіба що, я ж і хотів її в лантух укинути,— і він зневажливо засунув її на саме дно.— Ну, синашу, давай тепер обідати та підемо знову до товаришів на завод, нехай покажуть нам, як той трактор робиться.

Назад до Сурган-Балки Муха Макар повертався пізно вночі. Білоголовий Павлушка, стомлений, з посоловілими очима, але з радісною посмішкою, що не сходила з його дитячих уст, ледве вже переступав ногами. До боку він любовно притискував новенькі книжечки. Муха Макар, теж вщерть переповнений враженнями, з головою, як барабан від молотарки, віз у лантусі направлений на заводі гонок, лист від робітників і пляшку, але вона була вже з гасом для лампи.

— Будеш тепер, синашу, вичитувати нам про нове життя.

Харків, 1930